

૩૮૮૭

દેવું

અને

નાણાનો ખરો ઉપયોગ.

કચ્છેણ ગ્રંથોના આધાર ઉપરથી

રચનાર

રેવાશંકર અંબારામ ભટ્ટ.

અ મ દા વાદ :

ખાડીઆમાં પિતાંબરદાસ ત્રિં મહેતાના હિતચક્ર પ્રેસમાં
જસિંગ મૂળજીએ છાપ્યો.

૪. સ. ૧૮૮૮.

સંવત ૧૯૪૫.

કીમત ચાર આના. (Four annas.)

ઉપોદ્યાત.

દાલના વખતમાં આ ભારતદેશમાં નાણાં સંબંધી તંગી વિષે વારંવાર લોકો ફર્યાદ કરતા નજર આવેછે અને તેને વારંવાર દેશની દાઝ જાણનારા રાજનીતિષ્ઠ પુરોનાં અંતઃકરણ બહુ દાઝેછે તેથી તેઓ યત્ન કરતાજ રહે છે. તેમને એકુનોની ઘણી દયા આવે છે કેમકે મનુષ્યનો આધાર અન્ન છે. તે અન્નાજ પકવનારા એડૂતો છે તેમની સ્થિતિ બહુ કંગાળ છે અને તેમનાં દુઃખનો પાર નથી. અથાક મહેનત કરતાં તેમની પાસે આવડેલા અન્નાજ ને પહેરવાને લૂગડાં પણ પૂરાં મળતાં નથી. તેનું મુખ્ય કારણ તેઓ દેવાના ટુંગર નીચે દબાઈ ગયાછે તે છે. તેમને કંઈ બોધ મળે તથા નાણાનો ખર્ચ ઉપયોગ થાય એવું પુસ્તક બરાબર રચાય તો તે ઘણું જાદું થઈ જાય, ને એડૂત વર્ગના છોકરા તેની કીમત ભારે થઈ જવાથી લઈ શકે નહિ એમ જાણી તે વિધેનું આ સારાંશ રૂપ લઘુ પુસ્તક વાંચક વર્ગની સેવામાં મૂકવાની તક લીધી છે અને તેમાં પણ અપૂર્ણતા હશે તોપણ તેમાંથી કંઈક જ્ઞાન મળશે એવા ધરાદાથી તથા કેળવણી આતાવાળાને ધનામમાં લેવાને બની આવે જોયો તેનો બહોળો ફેલાવો થાય એવું ધારી ઇંગ્રેજ ચોપાની-આના આધાર ઉપરથી આ નાનકડું પુસ્તક રચ્યું છે. આશા છે કે એને જો સારો આશ્રય મળે તો જેમ બને તેમ સસ્તી કીમતે વેચવાનું ઠરાવ્યું છે. ભાષા પણ સાદી ને સાધારણ ભણેલા વાંચકો સમજી શકે એવીજ વાપરી છે માટે સુસ્ત વાંચક વર્ગને વિનંતિ છે કે એના દોષ તરફ નજર ન કરતાં તેના હેતુ તરફ નજર થાય તો વધારે સારું.

દેવું અને નાણાનો સ્વરો ઉપયોગ.

—:૦૦૦:—

ઈસ્વીસન ૧૫૭૯ માં મરણ પામેલાની કબર ઉપર
લખાયેલો શિલાલેખ.

કોણ, કોણ, અહિં કોણ છે ?

હું રાખઈ ડોકારન્દર છું, તે મેં મારી પાસે હતું તે અ-
રચું, મારી પાસે જે હતું તે મેં આપ્યું અને જે મેં આપ્યું
તે મેં મૂક્યું.

નાણાં વિષે સૂત્રરૂપ વચનો.

ખડાઈખાર માણસ કહે છે કે નાણું મળવવું અને તે-
નાં ધરણાં કરાવી પહેરવાં.

ઉદાર માણસ કહે છે કે નાણું મળવવું અને તેના હિ-
સા પાડવા.

કંજીસ માણસ કહે છે કે નાણું મળવવું અને તે ખચાવવું.
લકંગાં માણસ કહે છે કે નાણું મળવવું ને તે ખરચી
નાંખવું.

નાણાવઠી કહે છે કે નાણું મળવવું અને તે વ્યાજ
આપવું.

જીગારી કહે છે કે નાણું મળવવું અથવા તેને ખાઈ દેવું.
ડાહ્યા માણસ કહે છે કે નાણું મળવવું અને તેનો ખર્ચ
ઉપયોગ કરવો.

સુખશાંતિની ઈચ્છા.

સર્વ મનુષ્યપ્રાણી પોત પોતાના કુટુંબ સાથે આરામી-
અતમાં રહેવાને ઇચ્છે છે. એ વિચાર કુદ્રતી છે અને ઘ-
ણી ખરીવાર જો અવ્યવસ્થા ન હોય તો તે મળવી શકાય
છે. કમનશીખથી આ મૂલકમાં આવી ઉલટું છે. ઘણાં ખરાં
મનુષ્ય પોતાની સંતાપજનક જીવગી યુવાવસ્થાથી તે આ-
ખર અવસ્થા સુધી યુજરે છે એટલુંજ નહિ, પણ તેમનાં
છોકરાંને વાસ્તે વારસામાં મૂકી જાય છે. આમ થવાનાં
ઘણાં કારણો છે, પણ તેમાં મુખ્ય દેવું કરવાનો આલ છે,
અને તે આ મૂલકમાં સર્વત્ર જોવામાં આવે છે.

આ મૂલકમાં કેટલાએક આ અપવાદનો દોષ પોતાના
નશીખ ઉપર મેલે છે. હિંદુસ્તાનના રાજનીતિસુધારકો,
જનમંડળને પ્રમોદ કરે છે કે રાજ્યમાં કારભાર કરવાને
પ્રજા પસંદગીના હિમાયતીઓ રાજ્યમાં આવે એજ દેશનું
દારિદ્ર્ય જવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. ઇંગ્લાંડમાં સેંકડો વર્ષથી
પ્રજા પસંદગીના હિમાયતીઓથી રાજ્ય ચલાવાય છે, તો-
પણ સંખ્યાબંધ અવ્યવસ્થિત ગરીબો છે; માટે આપણા
સુખનો સરકાર ઉપર આધાર રાખવા કરતાં આપણા પો-
તાના ઉપર આધાર રાખવો એજ વધારે યોગ્ય છે. સુધા-
રાનો પ્રારંભ પ્રથમ પોતાની જાત, પછી ઘર, પછી ગામ,
પછી પ્રાંત, પછી દેશ, ઇત્યાદિ અનુક્રમ પ્રમાણે કરવો જોઈએ.

દીર્ઘદૃષ્ટિથી નિરીક્ષા કરનારા ભવિષ્યનો વિચાર પ્રથમ
કરે છે ત્યાર પછી તેને વાસ્તે તૈયાર થાય છે. આજ માટે
તકાવત જંગલી અને સુવંરેલા માણસોમાં હોય છે, કેમકે
જંગલી મનુષ્ય, માત્ર ચાલતા વખતનોજ વિચાર મનમાં

લાવે છે. આજ તેઓ મળવેલા ખોરાક ખાઈ આનંદ કરે છે, પણ ભવિષ્યનો વિચાર ન કરવાથી ખીજે દિવસે ભૂખની વેદના ભોગવે છે. આ પ્રમાણે જ ધણાખરા પોતે જ કમાયા હોય તે એકદમ ખરચી નાખે છે અને જ્યારે મંદવાડ કે ખીજું અણધાર્યું ખર્ચ આવી પડે છે ત્યારે દેવું કર્યા વિના તેમનો છૂટકો થતો નથી. ડાહ્યા માણસો નિયમ પ્રમાણે નાણા ખચાવી રાખે છે કે અણધાર્યો પ્રસંગ આવે તો તે તેમાં ખરચવાને અત્યુપયોગી થઈ પડે અને વ્યાજના ભારે બોજાથી મુક્ત થવાય.

આ દેશમાં દેવું ફેલાવાનાં કારણો, તેનાથી થતી ખરાબી તથા તેથી મુક્ત કેમ થવાય અને નાણાંના ખરા ઉપયોગ વિષે થોડાંક આધુનિક દૃષ્ટાંત સાથે નોંધ આપવી ઉપયોગી છે માટે તે પણ આમાં આપેલી છે.

હિંદુસ્તાનમાં દેવું કરવાનો પ્રચાર.

ધણું કરીને દુનિયાના સમ્રાજા મૂલકમાં અને સર્વ કાળમાં માણસો થોડા અથવા વધારે દેવાના બોજામાં આવી ગએલા છે, અને આવી જાય છે. કેમકે આજથી ત્રણ હજાર વર્ષ પહેલાં સોલોમને એ વિષે સૂચના આપી છે તે એ કે દેવું કરનાર જેનું દેવું કરેછે તેનો સેવક છે. તેમ હાલમાં ઇંગ્લાંડના ધણાખરા ગરીબો પોતાનાં વસ્ત્ર ધરેણે મૂકી તેના ઉપર નાણું ઉધારે લે છે, તે શનિવારે જ્યારે તેમને સાતિક પગાર મળે છે ત્યારે તેમાંથી નાણું આપી તે લૂગડાં છોડાવી લાવેછે તેમ હિંદુસ્તાનમાં તો અસલના વારાથીજ દેવામાં પડવું એ સાધારણ થઈ ગયું છે; કેમ કે હિંદુ લોકના જૂનામાં જૂના વેદ તેમાં સર્વથી મુખ્ય

ઋગ્વેદ તેમાં સ્તુતિ કરી છે કે, (૯) હે વરુણ, મને દે-
વામાંથી મુક્ત કર, તથા મારા વિસ્તારને, તથા મારી
સાથે ને ને જોડાયા છે તેમને, અને જેની સાથે મારા
સંબંધ છે તે સર્વને મુક્ત કર. અને હે વરુણ દેવ, હું
ખીજના દેવાને લીધે તેનો તાબેદાર ન થાઉં એમ કરજો.
મનુના કાયદાનું પુસ્તક ને મનુસ્મૃતિ તેના ૧૪૦ મા
શ્લોકમાં લખ્યું છે કે વશિષ્ઠે નાણું ધીરનારને પોતાનું
નાણું વધારવાનો હક્ક દરમાસે ૧૮મા ભાગ વધારે લેવાનો
આપ્યો છે તથા તેને કાયદેસર ગણ્યું છે. દર સેંકડે દરમાસે
બે ટકા વ્યાજ પોતાના કાયદાને વારસે લેણદાર દેણદાર
પાસેથી લે તે સારા માણસનો ધર્મ ઠરાવ્યો છે.

૧૪૨ મા શ્લોકમાં લખ્યું છે કે નાણું વ્યાજે આ-
પનારે બ્રાહ્મણ પાસેથી દરસેંકડે દરમાસે બે ટકા, ક્ષત્રી પા-
સેથી ત્રણ, વૈશ્ય પાસેથી ચાર અને શૂદ્ર પાસેથી પાંચટકા
લઈ શકે છે.

આજમાં આજો વ્યાજનો દર સેંકડે દર વર્ષે ૧૫
ટકાનો છે તે જોતાં શૂદ્રને ૬૦ ટકા વ્યાજ આપવું પડે.
હાલના વખતમાં પણ ગરીબ કરજદારને વારંવાર એક
રૂપિયે એક મહીને એક આનો આપવો પડે છે તેની ગ-
ણતરી કરીએ તો સેંકડે ૭૫ ટકા દર વર્ષે આપવા પડે છે.
દેવું કરવાનો પ્રચાર આ દેશમાં બહુલા ને અબણ સ-
ર્વમાં છે. હિંદુસ્તાનમાં ઘાટમાં ઝોટા ભાગ એડૂત વર્ગનો
છે અને ખીજ માણસો કરતાં દેવું કરવાથી ને દુઃખ થાય
છે તે આ લોકોને બહુ વેઠવાં પડ્યાં છે ને પડે છે. તે વિષે
એતીવાડી સંબંધી સુધારા કરનાર મંડળીનો સ્થાપન કર-
નાર સ્વર્ગવાશી ડાકતર કેરી કહે છે કે દેવારહિત ને એડૂત

હોય છે તે પોતાનાં વાવેલાં અનાજના છાડને ધણી ખુ-
શીથી જીએ છે અને મનમાં મગ્ન રહે છે. તેની ખુશીનું
મિત્ર ધણું રજિયામાણું જણાય છે. એવા ખનાર જોવામાં
આવે તો માટા અમત્કારની વાત આ દેશમાં સર્વ કોઈ
ગણે છે. એડૂત વર્ગના ધણાખરા ભાગમાં દેવું કરવાની
ટૂંકે જોડાં મૂળ જોશ્યાં છે તેને લીધે તે બિચારા જે મ-
હેનત કરેછે તે તથા જે અનાજ પકાવે છે તે સર્વ દે-
વામાંજ આપી દેવું પડેછે એટલુંજ નહિ, પણ કાપણી
કરવાનો વખત આવે ત્યાં સુખીમાં તો તેના દેવામાં સેંકડે
૪૦ ટકાનો વધારો થાયછે અને એતીવાડીનું કામ આખર
આવે ત્યાં સુખીમાં તો તેના દેવામાં સેંકડે ૫૦ ટકાનો વ-
ધારો થાય તો પોતે ભાગ્યશાળી ગણાય છે.

આપણા જોવામાં ધણા દાખલા આવ્યા છે અને
આવેછે કે જે વર્ષના પાકમાંથી એક વર્ષના પાક જેટલું
પણ તેમને મળતું નથી; આવું કોઈ એકનેજ થાયછે એમ
નથી, પણ મૂલકના ધણા ભાગમાં એમજ થાય છે. ગૂજ-
રાતપ્રાંતમાં તો ધણીખરે ઠેકાણે સરકાર ભરણાના રૂપિઆ
પણ પૂરા થતા નથી તો માગનારને વ્યાજ જોડું આપ-
વાની સગવડ તો આવેજ ક્યાંથી? આવી હાલતમાં આવી
ગયાથી તેઓની નીતિમાં બગાડો થાય તેમાં લેશમાત્ર ન-
વાઈ નથી.

પ્રાચીનકાળમાં આ મૂલકના કેટલાક ભાગમાં જમીન
સરકારની કહેવાતી હતી તેથી તેને ધરાણે મલી શકાતી
નહિ. ખુદલખંડના ખાલસા ભાગમાં સરકારે રૂડા વિચા-
રથી જમીનદાર લોકોને જમીનનો હક્ક આપેલો છે, પણ
તેનો ફાવેલો દર તેમનાથી વધારી શકાતો નથી તોપણ વ-

રિશ્ત ધારણ કરનાર તરીકેની સર્વ સત્તા તે ભાગવે છે. તેઓ લાભને લીધે જે જમીન ખરીદ કરે છે તેના પૈસા તેઓ માગવાડી જેવા શાહુકાર પાસેથી લે છે અને શાનમાં જમીનને મેલે છે તથા મારવાડીઓ ઘણી ખુશીથી તેમને ખીરે છે. જ્યારે દૈવી આપત્તિ આવી પડે છે ત્યારે તેઓ સર્વ ખુશ છે અને વરિશ્ત ધારણ કરનારને બદલે કનિશ્ઠ ધારણ કરનાર થઈ જાય છે અને સર્વ માલમતા શાહુકારના કબજામાં જાય છે તથા તે શાહુકાર તે ગરીબ પ્રજાને તેમના પ્રાણને ફક્ત આધાર યોગ્યજ આપે છે, અને તે સર્વ યુક્તિમત્તી પેટે શાહુકારનું કામ કરે છે.

એડૂત વર્ગને તેમની કમાણીનો ખરો ભરસો નથી એ કહેવું કેટલેક દરજ્જે વાજબી છે, કેમકે તેમના પાકનો આધાર અનુકૂળ માસમ ઉપર રહેલો છે અને તે સાનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ આવવી ફક્ત તેમનાજ હાથમાં નથી માટે તેમના ઉપર મેલાતા અપરાધનો એ બચાવ છે, તોપણ તેઓને જે મળે છે તે તેઓ જાળવી શકતા નથી એ ખરું છે. જ્યારે વધારે મળે છે ત્યારે વધારે ઉડાવે છે, ને પછી “અક્ષા એક બદામ” થઈ જાય છે. જે માણસોને મુકરર પગાર કરાવ પ્રમાણે મળે છે તે પણ એડૂતની ચેડેજ દેવાના બોજામાં સરખી રીત આવે છે તે વિષે ઇન્ડિઅન મિરર કહે છે કે “હિંદુસ્તાનનો એડૂતવર્ગ અવિચારથી વર્તન કરનારમાં પંકાયેલો છે, તોપણ તેઓ એકલાજ એવા છે એમ નથી એમ ખરેખર જણાયેલું છે, તથા સાધારણ અકલથી નિરીક્ષા કરીએ તો જણાઈ આવે છે કે જે ભારતવાસીઓ કેળવણી પામેલા છે તે તથા જેઓ કેળવણી રહિત છે તે સર્વ જ્યારે તેમને દુનિયાદારીની

રીતભાત કરવાની આવેછે ત્યારે તેઓ ગળ ઉપરાંત વ્યય કરી સંકટના ભાગ થઈ પડે છે.” થોડાં વરસ ઉપર મદ્રાસના એક વર્તમાનપત્રમાં લખાયું હતું કે મદ્રાસ ઈલાકાના ૧૩૦૦ કારકુનો ઉપર તેમના પગારમાંથી વધારે ભાગ તેમના દેવાદારને આપવા સારૂ કર્યાદ થઈ તે કર્યાદ ન્યાયની અદાલતમાં નોંધાઈ હતી.” આમાં કદાપિ અતિશયોકિત હશે એમ માનીએ, તોપણ આ દુર્ગુણ ફેલાયે છે કે નહિ તે વિષે પ્રશ્ન પૂછવાનો રહેતો નથી. મદ્રાસના જે ભાગમાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો ફેલાવો થયેછે ત્યાંના ધર્મ અધ્યાપકોમાંના ત્રોશમાંથી પાંચ અથવા છઠ્ઠા ભાગેજ દેવા વગરના ડોરો રહ્યા હશે એમ તપાસ કરતાં જણાયું છે. ઘરકામ કરનારા પણ વારંવાર વ્યાજ નાણું લઈને તે પતાવી શકતા નથી.

દેણું થવાનાં કારણ.

ઘણાંખરાં મનુષ્ય છોકરવાદી સ્વભાવનાં હોયછે તેથી તેઓ હરેક વાતમાં ફક્ત ચાલતા વખતનોજ વિચાર કરે છે. ભૂતકાળ તથા ભવિષ્યકાળની લગાર પણ દરકાર રાખતાં નથી, માટેજ તેમને આજ પૂરું થાય એટલું મળ્યું હોય તો તેઓને આવતી કાલના સંકટમાંથી જે ઓછું થાય તેનો વિચાર સરખો પણ આવતો નથી. કાલ્યા માણસ ભવિષ્યનો વિચાર કરેછે તથા તેની તૈયારી કરી મેલેછે તથા ભૂતકાળમાં જે બન્યું તે ભૂલી જતા નથી. તે વિષે લામ્બ કહેછે કે “મનુષ્ય પ્રાણીમાં જે જાતના નમૂના જોવામાં આવે છે. એક ખીરનાર ને ખીજો લેનાર, એક પૈસા જા-

યથી રાખનાર અને એક ઉડાવનાર, એક દુરંદેશી અને
 ખીલે ટંકી નજરનો, એક ખચાવનાર અને ખીલે જાનાર,
 એક પૈસાવાળો અને ખીલે પૈસા વગરનો, તેમજ
 એક કૃશાત્ર યુદ્ધિનો ને ખીલે માભાત્ર યુદ્ધિનો એમ
 હોય છે.” વિચાર કરીએ તો દેવું માણસની કમાણી
 ઉપર આધાર રાખતું નથી, કેમકે એકજ કચેરીમાં
 એ કારકુનો હોય તેમાંનો એક જોને વધારે પગાર મળતો
 હોય તે કરજના ઊંડા ખાડામાં ડૂબેલો માલૂમ પડે છે, ને
 ખીલે જોને થોડો પગાર મળતો હોય તે એટલું ખચાવી
 શકે છે કે જે ભાડાની ગાડીમાં બેશીને જવું પડતું હોય
 તેવી ગાડીને થોડો વચાતો લઈ શકે છે. એક માણસ
 રૂકત ૧૫ રૂપિયાના પગારમાં પોતાના કુટુંબ સાથે દેવું
 કર્યા વગર રહી શકે છે અને ખીલે જે ૧૫૦૦ રૂપિયાનો
 પગારદાર હોય અને તે કુટુંબ વગરનો હોય તોપણ દેવાના
 બોજમાં દબાઈ ગયેલો હોય છે. દેવું જોને કુટુંબનું ભર-
 લુપોષણ કરવું પડતું હોય એવા ખાપના મરણ પામવાથી
 થાય છે. અથવા કાળ પડે છે ત્યારે નાણું વ્યાજે કાઢવું પ-
 ડે છે એ અયોગ્ય નથી. જે કારણો યોગ્ય નથી તેને વાસ્તે
 નાણું ઉધારે લેવું તેના તે પોતેજ જવાબદાર છે. પો-
 તાની ભૂલનો ઠપકો, ખીલ ઉપર ખાનું કાઢો મેલવો એ
 ઘણું સહેલું ને નહાઈ છે, પણ તે સુધારવાને યત્ન કરવો
 એ વધારે કઠણ ને સાઈ છે.

લગ્નની તથા મૃત્યુનો ક્રિયામાં ઉડાઉ- પણાથી થતું ખર્ચ.

એક અન્યદેશી લખનાર આપણી પરસ્પર વિરોધ-
તાનું આ પ્રમાણે વર્ણન કરેછે કે, આ દેશના લોકો ખરાબર
ઉડાઉ નથી પણ ઉલટા કંજુસામ્રથી અને લાભથી પૈસા
એકઠા કરેછે અને પૈસાનો ઢગલો ભેગો થાય એવા તેમનો
હેતુ હોયછે, તેથી તેનો ખર્ચ ઉપયોગ કરવાનો મનમાં વિ-
ચાર સરખો પણ લાવતા નથી; એમ છતાં પણ જ્યારે
લગ્નનો કેળીને પ્રસંગ આવે તથા નાતજાતમાં તડ પડે કે
કોઈનાં મેણાં ટુણાં સાંભળે ત્યારે હલકામાં હલકી ખાખત
ઉપર પણ બહુજ ખર્ચે છે. વારંવાર સંભળાય છે કે
લગ્ન પ્રસંગે વધારે નાણું ખર્ચાયછે. મદ્રાસના જાણીતા
એક વર્તમાનપત્રથી જાણાયુંછે કે થોડા દિવસ ઉપર એક
છોકરાના લગ્નની ખુશાલીની જાફતમાં ૧૫૦૦૦ રૂપિયા
તેના બાપે ભોર મેલ્યા હતા. હિંદુની ગરીબ જાતિઓમાં
પણ આવાંજ બેપરવાઈનાં ખર્ચ કરવામાં આવેછે તેથી
તેઓ દેવાની જાળમાંથી નીકળી શકતા નથી. પૈસાદાર
લોકો પણ આવા ઉડાઉ ખર્ચથી કરજના દરિયામાં એ-
ટલા બધા ને એવા તો ડૂબી ગયાછે કે તેમને ઉપર આવ-
વાની બિલકુલ આશા રહી નથી. કહેવાને નવાઈ લાગેછે
કે આ લોકો “પૈસો મારો પરમ્પર” એમ જાણે છે
તેથી તે મેળવવાને ચલ કરેછે અને તેને વાસ્તે પોતાની
પ્રતિષ્ઠાની હાનિ થાય એવી નોકરી કરેછે અને દોષળીમાં
ઉમરો કર્યા કરે છે એમ છતાં પણ વરા તથા ઉકાંદનાં
ખર્ચ કરવાને બિલકુલ આમદો ખાતા નથી.

મદ્રાસના માજી રેવરંડ ડબલ્યુ. સ્ટીવન્સન નીચે લખેલા એક સાધારણ લગ્ન પ્રસંગના દાખલાનું વિવેચન કરેછે.

“૫૦ રૂપિયાના દરમાયાવાળા એક પુરુષને પોતાની દીકરીના લગ્નપ્રસંગે ૫૦૦ રૂપિયા ખર્ચવાના જોઈએ તે ન હોવાથી દેવું કાઢવું પડ્યું હતું; અને વળી તેના જાણવામાં હતું કે તે પૈસા મળવવાનું તેની પાસે સાધન નથી, પરંતુ જ્ઞાતિના ધારાને તાજે થઈ ભારેમાં ભારે વ્યાજ આપવું નક્કી કરી પૈસા કરજે લીધા અને તે માટે વ્યાજના હાથથી દેવાની ઘંટીમાં ઘણાં વરસ સુધી દળાયેલ એમ કર્યા વિના તેનો છૂટકો નહોતો, કેમકે તે કહેતો હતો કે જો હું પ્રમાણિકપણે વર્તું તો મારી પાસે નાણું નથી અને મારા જેવાને દેવાના ભારમાં દબાઈ જવું એ જોઈતું અને એવકૂશી ભરેલુંછે; વળી મારી મહેનતથી જે મળ્યું હોય તેજ મારે ખર્ચવું તે સિવાય બીજું ઉધારે લેઈને નજ ખર્ચવું, પણ કંઈ શું? મારી નાતની રીતભાત કર્યા વિના છૂટકો થતો નથી અને પાડોશીનાં મણાંથી મારે નીચું જોવું પડે એવા ખાચલા વિચારને તાજે થઈ એવકૂશીથી તેણે પોતાની ગરદન દેવાની ધૂસરીમાં મલી.”

પંજાબ પ્રાંતના હિંદુઓમાં વૃક્ષના મરણક્રિયાના વરામાં સરાસરી ૫૦૦ રૂપિયા ખર્ચ થાય છે. વરને કન્યાના ખાપને આપવાના રૂપિયાની સરાસરી દર કન્યાએ ૪૦૦ રૂપિયા આપેછે, તે જ્યાં સુધી આપે નહિ ત્યાં સુધી લગ્ન થવા હોતા નથી. આવાજ ખર્ચ કરવાને વાસ્તે તેમની પોતાની ફળદ્રુપ વંશપરંપરાની જમીન નાણાં ખીરનારના હાથમાં જાય છે. મુંબઈ ઇલાકાના સમુદ્ર કિનારાના મૂલકમાં એટલે કોકલુપટ્ટીમાં જમીનદાર પુરણવાના ખર્ચમાં પોતાના ખા-

પદાદાની જાગીરની જમીન વેચી દેખ જોઈ દેછે. કન્યા પરણાવવાના અર્ચમાં અરાજખસ્ત ચવાની ખીકથી કેટલાક રજપૂતો પોતાની કેળના ગર્ભ જેવી કન્યાને દૂધપીતી કરતા હતા તેનો અટકાવ કરવા સારૂ સર. લી. ગ્રાંડ જેકબ સાહેબની સૂચનાથી સરકારને એક ખાસ ખાતું ઇન્ટ-કન્ડીસાઈડ (ખાળહત્યા અટકાવનારું) કહાડવું પડ્યું હતું, તે કેટલાંક વરસ સુધી રાખી પછીથી બંધ કર્યું હતું.

આપણા ગુજરાત પ્રાંતમાં પણ ઘણી નાતોમાં પહે-રામણી કે વાંકડો આપવાનો ધારો છે અને એ ધારાને લીધે અહીંના પાટીદાર અને અનાવળા દેસાઈઓ દેવાતા ડુંગર તળે ઓછા દખાયા નથી.

હિંદુઓની એકઠા રહેવાની રીતિ ઉત્તમ છે, તોપણ તેથી મૃત્યુની ક્રિયા તથા લગ્નની ક્રિયા કરવાનાં અર્ચ આભા વગર રહેતાં નથી અને તે તમામ અર્ચ ને મુખ્ય હોય તેને એકલાનેજ કોઈ કોઈવાર ભોગવવું પડેછે. જૂઠ્ઠા રહેનારને તેવાં અર્ચ ઘણાં આવતાં નથી તેમાં પણ ને કમાય છે તેને માથે વધારે બોલે આવે છે અને એ બોલની જાળમાં તથા આખરની જાળમાં અંતે અરાખ-ખસ્ત ઘડી જાયછે.

કેળવણી પામીલા જેઓ આ ચાલ પ્રમાણે વર્તે તેમને વખેકૂં ગણેછે તેવા પણ એમાં લપટાએલા જેવામાં આવે છે. તેઓ બીજાને બોધ કરે છે કે એવું કરશો નહિ, પણ એવા બોધકની અસર થાયજ કેમ? કહ્યું છે કે “ઘેલી સાસરે ન જાય અને ડાહીને શીખામણુ દે.” પ્રોફેસર રઘુનાથ મુડલેર નામનો મદ્રાસો કહે છે કે “મેં ઘણું

માણસોને લગ્ન પ્રસંગે નાચ કરાવવામાં, વરઘોડા કહા-
ડવામાં, માંડવો શણગારવામાં, ચોધડીઆં વગડાવવા-
માં, માંડવામાં, રોથળી કરવામાં રૂપિઆ ઉડાવતા જોયાછે.
નાતવરામાં સારાં સારાં પકવાન કરી વિવાહની કે વરસી-
ની નાતોમાં ઉડાવેછે અને કહેછે કે અમારા દોસ્તો કરે
તે પ્રમાણે ન કરીએ તો અમારું નાતમાં હીણું દેખાય
અને અમારા પક્ષમાં ઝોઈ રહે નહિ. વળી કહેવતમાં કહે
છે કે “માખાપનું ખારમું અને વહુનું સોમંત ફરીફરીને
આવવાનું નથી”. માટે એમાં પૈસો ખર્ચવો એ ઉત્તમ છે.
આ ચાલે આપણા ગૂજરાતમાં સત્યાનાથની પાટી બેસારીછે.
અમદાવાદના ઐદીય બ્રાહ્મણોમાં વરા કરીને માટાં માટાં
કુટુંબ પાયમાલ થઈ ગયાંછે, તોપણ તેમને દેવું કરવાથી શું
પરિણામ આવેછે એ માલુમ નથી એ અતી શોચનીય છે.

મદ્રાસની ખ્રિસ્ત કોલેજના ચોપાનીઆના મુખ
પૃથ્ઠ ઉપર લખેછે કે They are slaves who dare not
be in the right with two or three બે અથવા
ત્રણમાં જોએને ખરું કહેવાની હિંમત નથી તેઓ ગુલામ છે.

જ્યાં પ્રજાનો સમજીત વર્ગ આલુદ્ધને મૂર્ખ મા-
ણસનો દારાવો દોષાયછે અને સમજ્યા છતાં એવા બંધ-
નથી ખસાતું નથી ત્યાં સુધારો થવાની શી આશા રાખી
શકાય?

સ્કાટલંડ દેશના રહેવાશીઓની કહેવત અથવા મુદ્રા
લખમાં છે કે They say! what say they? Let
them say એનો અર્થ તેઓ જે કહે તે કહેવાદો પણ
વાજાની છે તે કરો. પણ ખીજના બેવફૂરી ભરેલી ટીકા
તરફ લક્ષ રાખ્યો નહિ.

અનાજ વધારે નીપજવવાને સાર અમુક જાતનાં
ખીનો જથ્થો જોઈએ છે. તેમજ નાણું વધારવાને
વારતે તેની મુંડી જોઈએ છે. એના ઉપર વ્યવહારનો
માઠામાં માઠો આધાર છે. જો ખાપ પોતાના છોકરાના
લગ્ન પ્રસંગે જે દ્રવ્યનો માટો જથ્થો ઉડાવે છે તે તેના
કાયદાને માટે જેમાં નફો થાય એવી ખાખતમાં તે પૈસો
રાકે તો જે જીવાન જોડું પરણે છે તેને આવતા વખતમાં
સારી રીતે રહેવાને માટે વધારે નફો જેવું થઈ પડે, અ-
ને તેના સુખમાં પણ વધારો કરે. જે નાણું ખરચે છે
તેનોજ નાશ થતો નથી પરંતુ તેની સાથે તેના કાયદા
પણ ગુમાવાય છે.

લગ્ન પ્રસંગે આનંદ ભોગવવો એ વાજખી ને જરૂ-
રનો છે. તે પ્રસંગે વાજખી હૃદમાં સગાંવહાલાં અને મિ-
ત્રોને ખોલાવવાં અને તેમને ગમત કરાવવી, પરંતુ હાલમાં
બેવકૂફી ભરેલા અને અનીતિનો અર્થ જે વધી ગયો છે તે,
તથા રામજીવીઓ નચાવી અનીતિનાં ગીત ને ગાયન સાંભ-
ળવાં તેને કેળવણી પામેલાએ જેમ અને તેમ પોતાના તન,
મન ને ધનની થકી પ્રમાણે હરેક રીતે ઓછાં કરવાં જોઈએ.

**નાણું સેવિંગ્સ બેંકમાં રાખવાને બદલે
તેનાં ઘરેણા કરાવીને ખુચે છે.**

હિંદુસ્તાન ખ્રિષ્ટ લોકોના હાથ તમે આવ્યું તે
પહેલાં લોકોને પોતાની માલ મિલકતની સફી સલામતી-
નો ભરોસો રહેતો નહિ; કેમકે આપણા બંધાનાં જા-
તનાં

હ્યામાં ગીજગીના મહમદની ખાર સ્વારીઓ આવેલી છે. મરાઠાઓનાં ટાળેટાળાં દક્ષિણથી તે બંગાળા સુધી લૂંટવાને ફરતાં હતાં તે પણ હજી સુધી મનમાંથી ખસ્યું નથી, કેમકે કલકત્તાના ખચાવને વાસ્તે તે વખતમાં જે આઈ બોદી હતી તે હાલ પણ છે તેને મરાઠાની આઈ કહે છે. પા-ડપાડુઓનાં ટાળાં હાથમાં ચળકતા બાલા અને બળતી મસાલો લઈને રાત્રે પૈસાદારનાં ઘર ઘેરી લેતાં હતાં. તેઓને જો સઘળી મિલકત એકદમ આપવામાં ન આવે તો ઘણી ઘાતક પીડા થાય એવા ઉપાયો કામ લગાડતા હતા. કાન તોડીને વાળીઓ કાઢી લેતા, હાથ પગ બાંધતા કે જેથી સહેલી રીતે નાણું લઈ જવાય.

આવી અવસ્થાને લીધે લોકો પોતાની પાસે જે ખચતું તેનાં ઘરેણાં કરાવતા કેમકે તે સહેલથી લઈ જવાય તથા સંતાડાય. આ કારણથી ઘરાણું કરાવવાની ટેવ પડી અને તે ટેવ આખરે સ્વભાવ થઈ પડીને આજ સુધી રહી છે.

હિંદુસ્તાન જાંચી ધાતુની ધોર છે એવું જો કહેવાય છે તે ખરું છે. કેમકે આખી દુનિયાની ઉપજનો $\frac{1}{3}$ સોનું અને $\frac{1}{3}$ રૂપ હાલમાં આ કામમાં (ઘરાણું કરાવવામાં) ઉડાવાય છે.

સન ૧૮૮૧ ની પરદેશથી હિન્દુસ્તાનમાં આવેલી ખરી આયાત ૪૫૦૦૦૦૦૦૦૦ છે. સન ૧૮૮૪ આખર થયેલાં પાંચ વર્ષમાં જે સોનું આપ્યું તે ૨૨૫૦૦૦૦૦૦ ક્રીમનથી વધારે નાણાના આકારમાં આવ્યું છે, તોપણ એવા સોનાના સિક્કા બાગ્યેજ જોવામાં આવે છે, કેમકે તેનાં ઘરેણાં થાય છે. રૂપાનું નાણું સાધારણ રીતે સિક્કાના આકારમાંજ આપણને પડે છે, તેમાંથી કેટલાક રૂપિયા ફરતા રહે છે.

કેટલાક દાટી મેલવામાં આવેછે, પરંતુ રૂપિયાની ઘણી સં-
ખ્યા ધરેણું કરાવવાને વાસ્તે ગાળવામાં જાય છે.

આપણા હિંદુ લોકોની તમામ જાતિમાં કેટલીક ન-
દારી રૂઠોઝોને લીધે નાણાંને ગાળીને તેનાં ધરેણું કરાવવાં
પડે છે તેમાં જે રાક્ષસો નાણું વપરાય છે તેનો કંઈપણ
વિચાર આવતા નથી એટલુંજ નહિ, પણ નવાં નવાં બપ-
કાનાં ધરાણું કરાવી નાણાં રોકે છે.

પહેલું આપણે ધરેણું કરાવવાનું અર્થ થાય છે તે
વિષે વિચાર કરીએ. ગઈ વસ્તીપત્રકની ગણતરી પ્રમાણે
હિંદુસ્તાનમાં ૪૦૧૫૮૨ સોની અને ૩૮૪૬૦૮ લુહાર હતા.
હવે તે જુવાન સોનીઓની સરાસરી કમાઈ દર માસે દર
મનુષ્યની ૬ રૂપિયા ઓછામાં ઓછી ગણીએ તો દર
વરસે ૨૮૬૧૩૬૦૪ રૂપિયા થાય.

જો આ હાનિકારક છોકરવાદી રિવાજ ફેરવી નાંખી-
એ અને સોનીને લુહારના કામમાં નાંખીએ અને તેમની
પાસેથી હજી અને બીજાં ખેતીવાડીનાં હથિયારો સુધરાવીએ
તો કેટલો મોટો તકાવત પડે! અને આપણી હાલત કેવી
સુધરે! એક તો એ કે ૨૮૬૧૩૬૦૪ રૂપિયા જતા બચે તે
જે ભંડોળની જરૂર છે તેમાં કેટલો ઉમેરો કરે? નાણું
હોય તો તેનું બાજ આવે, ધરેણાનું બાજ આવે નહિ.
કેમકે નાણું ખીરનાર ઓછામાં ઓછા ૧૨ ટકા ને વધારે-
માં વધારે ૩૬ ટકા સુધી બાજ પેદા કરી શકેછે. એ બધા
રૂપિયા અને તેનું બાજ ધરેણું કરાવીએ છીએ તેમાં
ઓછીઆં થાય છે.

માજી મરનાર મહારાજ સિંઘીઆએ ઓછામાં ઓ-
છા પોતાના ખજાનામાં રૂ ૩૨૫૦૦૦૦૦ દાટી મેલેલા હતા,

તેમાંથી એક ટોડી સરખીએ આવતી નહોતી અને એ રૂપિયા બીનઉપયોગી બાજુ દિવસ સુધી પડી રહ્યા હતા. મહારાજા મરી ગયા પછી નીમાયેલી રીજન્સીએ એ રૂપિયા બ્રિટિશ સરકારને રેલવેનું માટું કારખાનું કરવા સાંચીયા તેના દરવર્ષે ૧૪ લાખ રૂપિયા બાજુના પાછા આવેછે અને મુડી તો એની એ છેજ.

ગુજરાત પ્રાંતમાં સ્વામીનારાયણની એ ગાદીઓ છે તેમાં એક અમદાવાદમાં અને બીજી વડતાલમાં તે બંનેમાં દરેક ઠેકાણે ત્રણ ત્રણ કરોડ રૂપિયાથી ઓછા ભંડાર નથી. એ ભંડારમાંથી કંઈપણ રકમ બહાર નીકળતી નથી પણ દરવર્ષે તેમાં વધારો થતો જાયછે. એ ધર્મના પૈસાના ખરા માલિક તેના સેવકોજ છે કેમકે તે સર્વ સેવકનું આપેલુંછે તે પૈસા તેવા સેવકોની સ્થિતિ સુધારવાને ઓછા બાજુ આપવામાં આવે અથવા ધર્મમાં નીતિ રિતિમાં સુધારો થવાને ખરચે તો કેટલો ખર્ચો કાઢ્યો થાય.

ગણતરી કાઢતાં ૨૦૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા હિંદુસ્તાનમાં ભોંયમાં દાટેલા અથવા ઘરેણામાં રાકાયેલા ઓછામાં ઓછા છે તે સર્વ નાણાનું દરવર્ષે દરસેંકડે ૧૨ ટકા પ્રમાણે બાજુ ગણીએ તો ૨૪ કરોડ રૂપિયાની રકમ કે આખી જમીનની મહેસૂલની પેદાસ હાલ થાયછે તેના ખરાખર થાય.

ધંગાંડમાં એવો ધારો છે કે સોનાનું ઘરેણું કોઈએ કરાવવું નહિ તેથી દરરોજ સોનાનું નાણું સંખ્યાબંધ નવા અને જૂના સિક્કામાં જોવામાં આવેછે. હિંદુસ્તાનમાં રેલવે (લોઠાની સડક) બનાવવા વાસ્તે નાણું જોઈએછે ત્યારે અહિંના લોકો તે આપી શકતા નથી, પણ ધંગ્રેજલોકોએ હાલમાં ૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા બીરેલા છે જેના તેમને

ફક્ત દર સેંકડે દર વરસે પાંચ ટકા પ્રમાણે વ્યાજ મળે છે તેના કરતાં પણ ઓછું વ્યાજ ગણાવ્યે તો હિંદુસ્તાનમાંથી વ્યાજના દર વરસે ઓછામાં ઓછા ૭૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાની ઝાટી રકમ જાય છે. આ બધા રૂપિયાને આપણા હિંદુ લોકો ધરેણું કરાવવા વાસ્તે સોનાના સિક્કાઓ ગાળી દેતા ન હોય તો હિંદુસ્તાનમાંથી વિલાયત જતા અટકે.

એ બે બાબતો બતાવવાને માટે થોડા પૈસાનો દાખલો આપવો જોઈએ. આ બે નીચેની હકીકતોનો મુકાબલો કરો.

અ પાસે ૧૦૦ રૂપિયા છે તે સેવીંગસર્વેઈસમાં વ્યાજ મૂકે છે, તેને દરવરસે દરસેંકડે ૩^૩/_૪ ટકા કરતાં વધારે વ્યાજ મળતું નથી પણ તે નાણાને કંઈપણ તરેહની હરકત નથી તથા તે જ્યારે જોઈએ ત્યારે પાછું લઈ શકાય છે. ધારે કે તેને રૂ ૧૦૦ જોઈતા હોય તો તે પોતાના રૂપિયા પાછા લઈ શકે તો ફક્ત રૂ. ૩-૧૨-૦૦ વ્યાજનુંજ તેને નુકશાન થાય પરંતુ તે સિવાય બીજું કંઈ પણ આપવું પડે નહિ.

બ રૂ ૧૦૦ ધરેણું કરાવવામાં રોકે છે તો તે ધરેણું બતાવવાની મહેનતના તેને સોનીને ત્રણ ચાર રૂપિયા તે ઉપરાંત આપવા પડે છે તથા તેનું કંઈપણ વ્યાજ મળતું નથી જોને ધરેણાંનું નુકશાન થાય તે જુદું તે સિવાય એ ધરેણાની ચોરી થવાનો સંભવ હોય છે. જો તેને ૧૦૦ રૂપિયા આપતા હોય તો તે ધરેણું ધરેણું મેલી તેટલા રૂપિયા ઉધાર લે છે, તેના દરવરસે દરસેંકડે રૂ ૧૨) વ્યાજના આપવા પડે છે.

આ બે માણસની વાર્ષિક સ્થિતિ આ પ્રમાણે બતાવી શકાય છે.

અ રૂ ૩-૧૨-૦૦ કમાય છે ને બ રૂ ૧૨-૦૦-૦૦ તથા ધરેણાં કરાવવાનું ખર્ચ થાય તે સહિત ખુબી છે. પણ

આ ઉપર જે ખતાવ્યું તેટલુંજ નુકશાન નથી. પૈસા બ-
રોબર રીતે ઉપયોગમાં આણવા તે અનાજના ખી જેવું છે.
આ ઠીક બરાબર છે. હિંદુસ્તાનની ગરીબી દશાનું મોટામાં
મોટું કારણ એકે લોકો (પૈસા) નાણું કરતું રાખવાને બ-
દલે દાડી મેલે છે તે છે. તેના કેટલાક દાખલા આપવા
જોઈએ.

અ નામનો એક એડૂત ૧૮ રૂપિયા કમાય છે તે તેના
સાધારણ કામમાં આવનાર હળના કરતાં બમણું કામ કરી
શકે એવું એક સાંઈ હળ ખરીદ કરવામાં ખરચે છે.

બ નામનો ખીજે એડૂત ૧૮ રૂપિયા કમાય છે તે પો-
તાનું જૂનું અને બરોબર કામ કરી શકે નહિ એવુંજ હળ
રહેવા દે છે ને તે રૂપિયાની પોતાની સ્ત્રીને હાથે બંગડીઓ
કરાવીને પહેરાવે છે.

ક એક વ્યાપારી ૧૦૦ રૂપિયા કમાય છે તે પોતાના
વ્યાપારના બંડોળમાંથી વરતુઓ ખરીદ કરવા સાંઈ જેની
પાસેથી લે છે તેને શકડા પૈસા આપી વહેલું નાણું આપ્યા
બદલ આછી કીમતે તપાસ કરી સારો માલ ખરીદે છે.

દ એક ખીજે વ્યાપારી ૧૦૦ રૂપિયા કમાય છે તે
સોનાની બંગડીઓ કરાવવામાં ખરચે છે તે પોતાના
વ્યાપારના બંડોળમાં માલનો વધારો કરતો નથી અથવા
માલ જોઈતા હોય ત્યારે ઉધારે લાવે છે તથા તેનો વધાવ
ખુચ્છે અથવા કદાપિ સારો માલ મળવવાનો પ્રસંગ
પણ ખુચ્છે.

છેલ્લું નાણું ગાળી ધરેણું કરાવવાથી ઘણી ભૂંટ તથા
ચોરીઓ અને પ્રાણધાતક બનાવ દરવરસે છોકરાં તથા
બાઈડીઓના થયાજ જાય છે.

૨૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિઆ અથવા વધારે રૂપિઆ ધ-
રણમાં રોકવામાં આવેછે અને જેમાંથી કંઈપણ ફાયદો મ-
ળતો નથી પણ નુકશાનજ થાય છે તે તો પ્રત્યક્ષજ છે.
હવે જો તે નાણું ઉધારે માલ લેવાને બદલે રોકડથી લે
તેમાં, એકતના કામનાં સારાં ઓળરોમાં, સારાં ઘોર ઠાં-
કમાં તથા જે દેવું હોય તેમાં વાપરવામાં આવે તો હિંદુ-
સ્તાનની કેવી રાક્ષસી ઉપજ થાય અને દેશ સારી સ્થિ-
તિમાં આવે!

પોતાના ગળ ઉપરાંત અર્થ કરીને રહેવું—આઈલ્સ
કહે છે કે “શુદ્ધ ચિત્તનો માણસ પોતે જોવાછે તેના ક-
રતાં વધારે પૈસાદાર બતાવવાને પોતાની પાસે નહિ છતાં
ઉપર ઉપર બતાવે છે કે, મારી પાસે છે એવું બતાવતાં
અથવા પોતાની જેવી સ્થિતિ છે તેમાં સંતોષ પામવાને
બદલે અહંકારની સ્થિતિમાં રહેવાને અમ્મકાશે. ખીજા લો-
કોનાં અપ્રમાણિકપણનાં મળવેલાં સાધન કરતાં પોતાનાં
પ્રમાણિકપણે મળવેલાં સાધનમાં રહેવાનીજ તે હિમત ધ-
રે છે; અપ્રમાણિકપણને તે ખીસા કાતરના જેવા ગણે
છે તથા કમાઈ ઉપરાંત અરમ કરવાથી ભૂખે મરવું પડે
માટે જેના તેના લાત્રી ગુજરાન ચલાવે છે તેના કરતાં
તે પ્રમાણિકપણે ભૂખે મરવું ઉત્તમ ગણે છે.”

ઉપરની ટીકા ફેટલાએક કેળવણી પામલા વર્ગના લો-
કો જેઓ શહેરમાં રહે છે તેઓને મુખ્યત્વે કરીને લાગુ
પડે છે. તેઓના બાપદાદા સાદી જીંદગી જે રીતે ગુજી
રતા હતા તેવી જીંદગીમાં શરૂઆતથીજ સંતોષ પામતા
નથી. તેઓ આખર મળવવાને વારતે એવું કરવાની જરૂ-
ર બતાવે છે. બહારનો દેખાવ બતાવવાને તેઓને જ્યાંથી

મળે ત્યાંથી દેવું કરે છે એવી રીતે તેઓ દુઃખી હાલત માં આવી પડે છે એટલે તેના તાળી મિત્રો તેને જોઈને જેમ બળીઆકાકાનો ચેપી સ્પર્શકારક રોગ છે, એવું પા-રીનાસે છે તેવી રીતે તેનાથી સંતાપ જાય છે.

માદક પદાર્થ પીવાને માટે દેવું કરવું એ ઉડાઉનું જા-રામાં જોડું કર્તવ્ય છે.

હામી અથવા જામીનગીરી. જ્યાં જામીનગીરી થોડી હોય તે સારું છે. કેટલાક એવા બનાવે છે જેમકે આપણા મિત્રોને મદદ કરવી એ આપણો ધર્મ છે. જો તમે નાણું આપવાને શક્તિમાન હો અને તમારે તે નાણું જાવાની ઇચ્છા હોય તો તમે તેમ કરો, પણ તમે જે વચન પા-ળી શકવાને અશક્ત હો તે વચન આપવાને તથા જે નાણું તમારે દેવું કાઢીને આપવાનું હોય તે કરવાનો તમને લગારે હક નથી. ઘણાક માણસો જામીન થવાથી તેઓ પોતે તથા તેમનાં કુટુંબ અરાબખરા થઈ ગયાં છે.

દેવું થવાનાં બીજાં કારણોમાં આળસ, જુગડું, વાયદો ઇત્યાદિ કારણો પણ જણાવવાની જરૂર છે.

દેવું કરવામાં થાય.

આ નીચે લખેલાં થોડાંએક સંક્ષેપમાં વર્ણન કર્યાં છે.

૧. પૈસાની જોટ—સને ૧૮૮૧માં ૨૨૧૦૦૦ માણસો હિં-દુસ્તાનમાં બાજનો ધંધો કરનારા હતા તે સિવાય બીજા કેટલાકે પોતાનો ધંધો છોડ્યો હતો. આવા માણસો પાસે-થી જે નાણું બાજ લીધેલું તેનું વર્ધનું બાજ આપવાની રકમ ઘણી જ બારે થાય છે.

ડાકર હંટર કહે છે કે “ધરેણા ઉપર નાણું વ્યાજ લે તેનો દર આશરે દર સેંકડે દર વરસે ૧૨ ટકા ગણવામાં આવે છે”.

હિંદુસ્તાનના દરેક ભાગમાં નાણું ખીરનારને વ્યાજની શી રકમ આપવી પડે છે તેની તજવીજ કરવાનું મારું કર્તવ્ય છે. તેથી મને માલૂમ પડેલું છે કે, ખેડૂત લોકોને જે થા-ડી રકમ વ્યાજ લેવી પડે છે તેનું તે જૂના દર પ્રમાણે દર વરસે દરસેંકડે ૩૭½ ટકા પ્રમાણે વ્યાજ આપવું પડે છે. જ્યારે ગરીબ લોકો નાણું કોઈ પણ વસ્તુ તેના અવેજમાં આપ્યા વગર ઉધારે લે છે ત્યારે તે બિચારા-ને દર રૂપિય દર મહિને એક આના લેખે ગણતાં દરસેંકડે દર વરસે ૭૫ ટકા વ્યાજ આપવું પડે છે.

ગૂજરાતના જે ભાગને ચરોતર કહે છે તેમાં અને ખીજે ઘણે ઠેકાણે ગરીબ ખેડૂતો બિચારા બહુ મહેનત કરી અનાજ પકવી તેના માગનાર અને સરકારને હપતામાં ભરી આપતાં પાયમાલ થઈ જાય છે. તેથી જ્યારે જેઠ મહિ-નો આવે છે ત્યારે તેમનાં છોકરાંને ખાવાને અનાજનો કણ સરખામ્પેરહેતો નથી. કેટલાક દિવસ સુખી તો તેમને કડાકાજ વેઠવા પડે છે અને ડાડીની ભાજી વીણી લા-વી તેમાં સહજસાજ અનાજનો લોટ નાંખી પીએ છે. તે બિચારા તેવા વખતમાં પોતાના ખીરનાર પાસે મળુ જે મળુ દાણા ત્રાસમમાં બમણા ને વખતે ત્રમણા આપવા કરી લઈ આવે છે. એવા લોકોને ખીરવાને વાસ્તે ઘણાખરા લોકો દાણા ત્રાસમમાં ઓછી કીમતે ખરીદ ક-રી રાખે છે અને આવા વખતમાં ઉપરના ઠરાવ પ્રમા-ણે આપે છે તેથી તેને સેંકડે ૧૦૦ ટકા લેખે વ્યાજ પા-

લવેછે અને પેલા બિચારા પોતે અને પોતાનું આખું કુટુંબ વંશપરંપરા એવીજ સ્થિતિમાં પોતાના દિવસ ગુજારે છે.

દેવામાં પડવાથી જે આટલું જાય છે તેના થોડા દાખલા આપવા જોઈએ. એક માણસ જેને દરમાસે ૧૪૦ રૂપિયા પગાર મળે છે તેને દરમાસે ૩ ૩૦) વ્યાજ આપવું પડે છે. બીજો માણસ જેને દરમાસે ૨૦ રૂપિયા પગાર મળે છે તે પોતાના પગારમાંથી ૪ રૂપિયા ખચાવે છે. ત્રીજો માણસ જેને ૫૦) રૂપિયા દેવું છે તે દર મહિને ૩ ૩-૨-૦૦ દેવાના વ્યાજમાં ભરે છે. એ પ્રમાણે ત્રણ વરસનો કરાર કરેલા છે તે પ્રમાણે ત્રીજા વર્ષની આખર સુધીમાં તેણે ૧૦૦ રૂપિયા વ્યાજના ભર્યા તોપણ તેનું દેવું જે ૫૦ રૂપિયા તેમાંથી તો કંઈ પણ ઓછું થયું નહિ. આવા દાખલા બંગાળામાં બનેલા છે. હવે એક મદ્રાસનો દાખલો આપું છું. આશરે આજથી ૧૧ વર્ષ ઉપર એક માણસને દરમાસે ૩૧૨ નો પગાર હતો તેણે પોતાના લગ્ન પ્રસંગે ૩ ૨૦૦) દરમાસે ૩૬) વ્યાજના આપવા કરાવી કરજે લીધા; કેટલાક વખત સુધી તેણે તે ભર્યા નહિ. તેથી તેનું દેવું વચીને ૩ ૪૦૦) થયું, તેમ તેનો પગાર પણ વચીને ૩ ૧૮) નો થયો ત્યાર પછી તેણે વ્યાજનો દર ઓછો કરાવી દરમહિને ૩ ૭) આપવા કરાવ્યા.

કરજદારો કરોડો રૂપિયા દરવરસે વ્યાજના આપે છે તેમને ફક્ત વ્યાજનુંજ નુકશાન નથી, પણ મુડીનું નુકશાન છે. માણસ મુડી વગર કોઈપણ નફાનો રોજગાર કરી શકતા નથી. જે તે શાહુકારનો કરજદાર હોય તો તે રોકડથી જે જણસ ખરીદ કરે તેના કરતાં તે જણસોનો તેને ભારે દર આપવો પડે. હિંદુસ્તાનમાં એતીવાડી ઘણી પછાડી છે ને તે સુધરતી નથી તેનું ખરું કારણ એટલેના નાણાની

તંગી છે તેજ છે. સારાં હળ અને મજબૂત ઢારદાંક હોય
તો તેની પેદાશ બહુજ વધે એ ઉદાહરણ છે.

૨ ધ્વજેતી. લોંગફો પોતાના ગામડાના લુહારને કહે
છે કે:—

જેનાં બવાં પ્રમાણિક પરસેવાથી ભીનાં થયાંછે તે ધારે
તે પેદા કરી શકે છે.

જેને કોઈપણ માણસનું દેવું નથી તેજ પોતાની આંખથી
સમજી દુનિયાને આનંદથી જુએછે.

ખીજી રીતે દેવાદાર તેના માગનારાને ઠરાવ પ્રમાણે
ન આપ્યાથી માગનાર તેને ગાજો ભાંડશે તથા હપ્પે દેશે એવી
ખીકથી મ્હો સંતાડે છે. કેટલીક વખત તો તે પોતાની મજે
સંતાઈ જાયછે; કેટલીકવાર તો તે ખકડાવાની ખીકથી આ
ઠેકાણેથી આ ઠેકાણે ને આ ઠેકાણેથી આ ઠેકાણે એમ તે
બટકતો કરેછે. તે પોતાની તથા ખીજની નજરમાં હલકી સ્થિ-
તિમાં પહોંચેલા દેખાયછે. તેની જીંદગી હલકી સ્થિતિથી બદ-
લાઈ ગયેલી હોય છે અને અર્થ કરેછે તેથી તેનું પરિણામ
એ થાયછે કે તેજ તેને તુરંગમાં લઈ જાય છે.

૩. જૂઠું બોલવું.—જે માણસ દેવાદાર થાય તેને સાચું
બોલવું ઘણુંજ કઠણ થઈ પડેછે. એક માણસ પાસેથી
પોતાને જોઈએ એટલું દેવું મજે તે લઈને ખીજને આપે-
છે ને ખીજનું લઈ ત્રોજને એમ પોતે દેવામાંથી છૂટા છે
એમ ખતલાવવાને કરે છે. જેનું દેવું કરેછે તેને કહેછે
કે હું આનું બ્યાજ અમુક દિવસે આપીશ અને મુઃલ અ-
મુક દિવસે આપીશ, પણ બ્યારે મુઃતનો વખત આવેછે
ત્યારે એ કંઈપણ આપી શકતા નથી. આવી રીતે તેનાં વચન
વારંવાર અથવા ઓછાંમાં ઓછાં થીય વખત કરેછે તેમાં ફેટલું

બધું જૂઠું છે? એ વિષે એવું કહે છે કે “જૂઠું દેવું કરનારના માથા ઉપર ચઢી બેસે છે” એ ખરું છે.

૪. જીંદગી સુધીનો ગુલામી.—સોલોમનનું કહેવું છે કે “દેવું કરનાર જેની પાસેથી ઉધાર લે છે તેનો આકર છે.” આપણે હિંદુ લોકો એવા તો ટૂંકી નજરના છીએ અને આપણા વ્યાજનો દર એટલો તો ભારે છે કે જ્યારે જ્યારે માણસો નાણું બીરનારના એપડામાં નોંધાય છે ત્યારે ત્યારે તેમાંથી છૂટવું મહા મુશ્કિલ થઈ પડે છે. અને નાણું બીરનાર તેને છોડવાને ઇચ્છતા પણ નથી. તે કમનસીબ દેવાદાર તેના કાયદાનું એક રમકડું થાય એવું પસંદ કરે છે. તે પોતાના લોભને માટે એડૂતના અનાજના છોડ પોતાનાથી બની શકે એમ પોતે કબજે લે છે અને તેને ફક્ત ભૂખમરાથી બચવા જેટલું આપી બાકીનું પોતે લઈ જાય છે. એમ દેવું કરનાર તેની જીંદગી સુધી દુઃખ ભોગવે છે, એટલુંજ નહિ પણ એ દેવું તેનાં છોકરાંનાં છોકરાં સુધી પરંપરા ચાલુ જાય છે.

૫. અપ્રમાણિકપણું.—આપણે જાણીએ છીએ કે દેવું કરવાને અશક્ત હોઈએ એમ છતાં તે કરીએ તો અપ્રમાણિક કહેવાઈએ, પણ તેના કરતાં વધારે ખરાબ તો એ છે કે દેવું કરનાર તેના માલિકની મરજી સિવાય કરે છે. જે કારકુનો અને બીજાઓને વારંવાર તેઓ કામ લગાડે છે અને પોતાનાં નાણાં તેમના તાબામાં સોંપે છે તથા તેમને જનલદીથી હિસાબ કરવાનો હોતા નથી એવાઓને એમાંથી ઉપયોગમાં લઈ ઉડાવવાની ખરેખરી લાલચ મળે છે. પહેલું તો એ કે કારકુન એવું જાણે છે કે તે જનલદીથી પતી જશે અને તે પતાવવાને સારૂ વખત પુરક છે અને માર્ગ

પાસે મારા શેઠની સીડીક રહેછે તેમાંથી તે દેવું મહિનાની આખરે પાછું વાળી શકીશ એવી જાદી આશામાં રહેછે તથા તે મહિનાની આખરે પાછું વાળી શકતો નથી. માટે પોતાનો હિસાબ શેઠને અટમસટમ મેળવી બતાવેછે; તોપણ છેવટ ઘણું કરી પકડાઈ જાયછે; એવી રીતે બીરનાર તથા લેનાર કોઈ વખતે જાદા લેખ બનાવવાના ગુન્હામાં સપડાઈ ગયેલા જણાયાછે. આ મૂલકમાં જે મારી કારાગૃહ છે તેમાં કેટલાક કેળવાણી પામેલા, કેટલાક આખરદાર માણસો તેમના લેણદારની ઉધરાણીની બહુ તાકીદને લીધે અપ્રમાણિકપણથી કેદખાનામાં ગયેલા છે ને જાયછે તે જોવામાં આવેછે.

૬. કુટુંબની ક્ષેત્રી.—દેવું કરનારના કુટુંબને તે દેવાદારની પેટેજ દુઃખ ભોગવવું પડેછે. દેવાદાર પોતાના કુટુંબનું બરોબર રીતે પાત્રણપોપણ પણ કરી શકતો નથી. માગનારા આવશે ને જરૂરની ચીજો લઈ જશે એવી ખીકથી તેમનાં મન હમેશા ગમરાયતાં રહેછે. કેટલીક વખત દેવાદાર પોતાની જીંદગીપર્યંત દેવાવાળોજ રહેછે. તેને બની વસ્તુઓ વેચી દેવી પડેછે અને પોતાનું ઘર તથા ભાડાનું મકાન પણ તેના કુટુંબને છોડવું પડે છે. ખીજી રીતે દેવાદારને દેવાનાં કડવાં ફળ પોતાનેજ આપવાં પડે છે, એટલુંજ નહિ, પણ તેના મરણ પછી તેનાં બાઈડી છોકરાં પાસેથી બધું જતું રહી તેઓ ચોથરે હાલ થાય છે એટલે અધ્ધા એકબદામનાં થઈ ગયેલાં દેખાયછે.

૭. નીતિ અને આત્મિક જાદ.—દેવાદાર એવા તો અકળાઈ જાયછે કે તે પોતાની પરમધર પ્રત્યેની ફરજ તથા માણસ પ્રત્યેની ફરજોનો વિચાર સરખાએ કરી શકતો નથી.

તેમ પોતાની આલ સુધારવાને યત્ન પણ કરતો નથી. ડોઠ પણ સારો ઠરાવ રૂપ ધારણ કરે પણ આફત આવી પડવાથી એ વિચાર જલદીથી ઉપડી પડે છે તેથી તેમને તેનાં ફળ મળતાં નથી. એવું જણાએલું છે કે દેવાદાર અપ્રમાણિક-પણામાં લલચાયેલો છે. કેટલીક વખત અસંખ્ય વેદનામાં વિચાર કરતાં તેમાંથી મુક્ત થવાનો શીસો બંધ કરેલો હોય છે તે ઉઘાડી તેનું પાન કરીને દેવાદાર મરે છે. અંગ્રેજ લોકના બાઈબલમાં કહ્યું છે કે “અપ્રમાણિક માણસ પરમેશ્વરના રાજ્યમાં હમેશા રહેતો નથી.” તેમ આપણું શાસ્ત્ર વચનોમાં પણ અપ્રમાણિકપણાનો મોટો ધિક્કાર કરેલો છે.

દેવામાં આવી પડેલાઓમાંથી ડોઠપણુ ઝાટું કામ હોય તેવા કામમાંથી થોડાજ બચતા હશે. બીજા ઉપર ઘાતકી બાર મેલવાનું દેખાડતાં અને અપ્રમાણિક રીતે ચાલતાં તેમને કાંઈપણ આશ્ચર્ય લાગતું નથી.

દેવામાંથી શી રીતે મુક્ત થવાય.

દેવાદાર કહે છે કે હું ઘણા દીલગીર છું કે એ બા-બત સુધારી શકતો નથી.

એમ એ હજારો વરસ સુધી દીલગીર થાય તોપણ એક પાઈ સરખીએ દેવામાં તે બરતો નથી.

પર્વત ઉપરથી મોટા પથર નીચે નાંખવો એ સ-હેલું છે, પણ તે પથરાને ગબડાવતાં ગબડાવતાં જાય ચઢાવવો એ મહા મુશ્કિલ છે. તે પ્રમાણે દેવું કરવું એ સહેલું છે પણ દેવામાંથી મુક્ત થવું એ મહામુશ્કિલ છે.

હજી સુધી બને એવું છે અને જે મહેનત લઈએ તેનું
 ધંનામ પૂરેપૂરું મળશે. દેવાદારને તેના ઉપર જે ન ઈચ્છ-
 કાય એવો દેવાનો બોલો પોતાની મેળે પોતાથી બની શકે
 એટલે! મુક્ત કરવાનો તરતજ પરમેશ્વર મદદ કરે એવો
 સંકલ્પ કરવાદો. જે વાંચનાર એ પ્રમાણે કરવાની ઇચ્છા
 રાખે તો નીચે લખેલા ધારાનો સ્વતઃ સિદ્ધ અનુભવ
 કરે.

૧. તમરી કયાઈ અને દેવાનો સંભાળથી અડ-
 સટો કરો —જેને નક્કી પગાર છે તે પ્રથમથીજ અડસટો
 બરાબર જાણી શકેછે, પણ કેટલાકની કમાઈ જેવી કે એકુત,
 દુકાનદાર, ઇત્યાદિનીમાં ફેર પડે એવી છે. આ પછાડીની ખર્ચી
 સરાસરી લેવી, પણ કમાઈનો અડસટો ઉલટો સુલટો જોઈએ.
 કેટલાક આશાવાળા માણસો હોયછે તેઓએ જે પૈસો મે-
 ળવ્યો છે તેના કરતાં વધારે મેળવવાની આશાનો આધાર
 રાખે છે, તેથી દરવરસે વધારેને વધારે ઉમરતા જાય છે.

દેવાનો ખર્ચખરો હિસાબ બતાવીને તૈયાર રાખવો
 જોઈએ. કેટલાક દેવાદારને આ વિષે મનમાં વિચાર સ-
 રખાએ આવતો નથી. તેઓ નાણું ઉધારે લેછે અને તેનાં
 ખર્ચ ઘણું ડોકાણેથી આવવા દેછે તથા તેની જવાબદારીની
 તેઓ દરકાર રાખતા નથી.

જો દેવાદારને ઘણા માગનારા હોય તો કોનું માગણું
 જલદીથી પતાવાય એવું છે ને કોણ વધારે દબાણ કરેછે
 તેનો વિચાર કરીને તે પહેલું પતાવવાનો ઉપાય કરવો
 જોઈએ. દેવાદારે ખર્ચી વાત પોતાના મનમાં રાખવી એ
 બસ નથી. પણ તેણે એક હિસાબની ચોપડી રાખી તેમાં
 તારીખવાર લખી રાખવું. ત્યાર પછી તેણે જોવું જોઈએ

કે આવું કરવામાં વખત રોક્યાથી કયો ફાયદો મળવાનો છે.

૨. તમારા મન સાથે એવો ઠરાવ કરો કે જેથી તમારું અર્થ નિયમસર રાખવાને તમે શક્તિવાન થાઓ, એટલે દરમહિને તમારે ફક્ત દેવાનું વ્યાજજ આપવું એમ નહિ પણ મુદ્દતમાંથી કંઈ ભાગ ઓછો થાય એમ કરવું. આ બાબત ઉડાઉ અથવા વધારે છૂટા હાથથી અર્થ કરનારને સખ મુશીબત છે તોપણ આજ ફક્ત ફતેહ પામવાનો રસ્તો છે. જે એવું કરવાનો યત્ન કરે તો તે પાર પડે છે. તૈલંગી ભાષામાં એક ઉખાણો છે કે “દેવું કરીને મિથાન જમવાં તેના કરતાં દેવું ન હોય તો મીઠું નાંખેલી કાંચ પીતી ઉત્તમ છે”. ધારો કે એક માણસ રેલના પાણીમાં ડૂબી જવાની ધાસ્તીમાં હોય અને રેલનાં પાણી ઓછાં થઈ જાય તો તેને કેટલી બધી ખુશી અથવા આનંદ લાગશે? તેમ જો માણસ દેવામાં ડૂબે છે તે તેમાંથી મુક્ત થાય તો તેને તેવીજ ખુશી થાય.

જો માણસો સાધન વગર ગુજરાત ચલાવે છે તેમને આખરે કરકસર કરવીજ પડે છે. જે તેઓ નિયમિત વખતે મન મારવાનો યત્ન કરતાં શીખશે તો તેઓ ઘણી ઓછી પીડા ભોગવશે.

ફક્ત દેવાનું વ્યાજ આપવું એ બસ નથી. કેમકે કેટલીકવાર સુખી મુદ્દતનું બરોબર વ્યાજ આપ્યા છતાં દેવું તો તેનું તેજ રહે છે, પણ વ્યાજ સાથે મુદ્દત ઓછું થતું હોય તો બીજા બીજા દેવું પણ સાફ થઈ જશે.

ધારો કે એક માણસની દર માસે ૩૦ રૂપિયા કમાઈ છે પણ તેને ૨૦૦ રૂપિયા દેવું છે. તેનું તે દરવરસે દરસેંકડે ૧૨ ટકા વ્યાજ આપે છે, અથવા મહિને બે રૂપિયા વ્યાજ

ભરેછે. તે માણસ પોતાના મન સાથે એવો કરાવ કરે કે
 હું (૩.૨૪)ની ગુજરાન ચલાવીશ અને આર રૂપિઆ જીવદા
 રાખી જ્યાં સુધી દેવું નાશ્રદ થાય ત્યાં સુધી એમજ કર્યો
 કરીશ તો આ બાબતનું દરમહિને વ્યાજ ગણી ખતાવી ચ-
 ચારિયત દર્શાવીએ તો ઘણું લાંબું થાય તેથી દરવરસનો
 વાર્ષિક અડસટો કરીએ તો નીચે પ્રમાણે થાય છે:—

	આપેલી રકમ.	આપવાની	
	વ્યાજ.	મુદલ.	
		બાકી રહેલી રકમ.	
પહેલા વર્ષની શરૂઆતમાં	૦	૦	રૂ ૨૦૦
પહેલા વર્ષને અંતે ...	રૂ ૨૪	રૂ ૨૪	રૂ ૧૭૬
એજન બીજું વર્ષ	રૂ ૨૧	રૂ ૨૭	રૂ ૧૪૬
,, ત્રીજું ,,	રૂ ૧૮	રૂ ૩૦	રૂ ૧૧૬
,, ચોથું ,,	રૂ ૧૪	રૂ ૩૪	રૂ ૮૫
,, પાંચમું ,,	રૂ ૧૦	રૂ ૩૮	રૂ ૪૭
,, છઠું ,,	રૂ ૫	રૂ ૪૩	રૂ ૪
	<hr/>	<hr/>	
	રૂ ૬૨	રૂ ૧૬૬	

આ ઉપરથી માલૂમ પડશે કે છઠા વરસમાં સઘળું
 દેવું પતી જશે અને વ્યાજ રૂ ૬૨) આપવું પડેલુંછે. જો
 કરજદાર ફક્ત વ્યાજજ ભરતો હોય તો છ વરસમાં ૧૪૪
 રૂપિઆ વ્યાજ થાય તે જતાં પણ દેવું તો તેનું તેજ બીજું
 રહે તેટલા માટે મુદલ ઓછું કરવું જોઈએ એ અતિ અ-
 વશ્યનું છે. જો તે મુદલમાં ૬ રૂપિઆ આપવા ધારે તો
 આર વરસની અંદર તમામ દેવું પતી જાય અને વ્યાજના
 ફક્ત ૫૮ રૂપિઆજ આપવા પડે.

૩. જો બની શકે તો દેવું કરવામાં તમારું ધરેણું ગીરો મોકલો ને વ્યાજ આપવું કરાવો રૂપિયા લો છો તે કરતાં તેવેથી નાંખો તો ઘણું જ ફાયદો થાય. — માણસો બા-
ઈડીઆને અસ્તાન રાખે છે તથા ઘણી પીડા ભાગવવી પડે છે. ધરેણું એ તેમની ઇચ્છાઆનો મોટો હેતુ છે. આપણી સ્ત્રી તેની પોતાની બેન જે શ્રીમંતની સાથે પરણી હોય તેને જેટલાં ધરેણાં હોય તેટલાં માથા સિવાય સંતોષ પામતી નથી.

આપણે ઉપર બતાવ્યું છે કે કેટલા કરોડ રૂપિયા ધરેણામાં દરવરસે જોવામાં આવે છે! અસ્તાન સ્ત્રીઓ ધરેણું વેચવાની સંમતિ આપવાને પોતાનું લોહી આપવાની બરાબર ગણે છે એટલે જીવ જીવ પણ ધરેણું આપતી નથી, પણ જો તેમના ધણી આવી રીતે મૂર્ખાઈથી ધરેણાનો અવેજ રાખી દેવું કરે છે તેના કરતાં દેવાથી ચોખ્ખા થવાય તો સહીસલામત રહી શકાય એવું જ્યારે તેમને ખતાવે, ત્યારે તેમાંથી કેટલીક સમજણી સ્ત્રીઓએ ધરેણાનો ભાગ આપવાને તેમના ધણી સાથે મળતી આવે. સર્વ બનાવોમાં ધણીએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આવી રીતે ગમત પ્રકારે અર્ધા વખતમાં દેવું સફાઈખંધ થઈ જાય (જતું રહે).

ધણીઆણી હમેશા તેના ધણીના કામકાજની ખરી હકીકત જાણે છે તથા તેની સલાહ ઉપયોગી હોય છે અને તે ખર્ચ વ્યવસ્થાપૂર્વક નિયમસર રાખે છે. સ્ત્રી ધરને પ્રધાન છે તે ચોખ્ખા છે અને તેના આધાર ઉપરજ ધર સંસાર ચાલે છે.

૪. તમારી કમાણી ઉત્તમ રીતે કેમ ખરચવીતેનો વિચાર કરો. દરેક નિયમસર ચાલનારા રાજ્યમાં ખર્ચના અડસડાનો હિસાબ રાખે છે. એમાં વર્ષ દિવસની કમાણીનો

ને અર્ચનો અડસદો આંકડો મેલેલો હોય છે અને દરેક આત્મામાં અડસદાનો મુકરર આંકડો રાખેલો હોય છે તે ઉપરથી કેટલું મળ્યું તે જણાય છે; જેમકે કેળવણી આત્મામાં આટલા રૂપિઆ, રેવન્યુ આત્મામાં આટલા રૂપિઆ, પોલીસ આત્મામાં આટલા રૂપિઆ, ઇત્યાદિ. આ માર્ગથી જણાઈ આવે છે કે ઊપજ જેમાં કાયદો થાય તેમાંજ વપરાઈ છે. દરેક કુટુંબે પોતાનું બજેટ એટલે ઊપજ અર્ચનો અડસદો આ પ્રમાણે કરી રાખવો જોઈએ અને તેનાં મુખ્ય આતાં, ઘર, ભાડું, કર, ખોરાક ને સરસામાન જે ધરના કામમાં આવે છે તે, લૂગડાં, છોકરાંને કેળવણી આપવાનું, ધર્મ કરવાનું, પરચૂરણ અર્ચ, ફાજલખાતું એમ અંદાજનો આંકડો મન સાથે નક્કી કરીને રાખવો જોઈએ અને તેમની દરેક રકમ પણ ઊપજ ઉપર આધાર રાખી મુકરર કરી રાખવી જોઈએ. દરેક ખાતું સંભાળથી વિચાર કરીનેજ રાખવું અને તેનો આંકડો પણ વિચાર પૂર્વકજ રાખવો. છેલ્લી બે બાબતો અથવા આતાં વિષે થોડીએક હકીકતનો ખુલાસો કરવાની જરૂર છે.

પરચૂરણખાતું.—દરમહિને નહિ ધારેલું એવું થોડું અર્ચ હોય છે; જેમકે કોઈ મેમાન આવે ત્યારે તેનીપરોણા આકરીમાં ધારા કરતાં વધારે અર્ચ થાય, દીવો કરવાનું ફાનસ ભાગી ગયું હોય તે નવું લાવવું હોય કે દુરસ્ત કરાવવું હોય, ઇત્યાદિ. આ બાબતના આત્મામાં કેટલું અર્ચ થાય તેને વાસ્તે પ્રથમજ નક્કી કરી રાખવું જોઈએ. જે અર્ચ થાય તેના ઉપર ખારીક સંભાળ રાખવી જોઈએ. જો એમ નજર ન રખાય તો તે વધી જાય. દરેક રકમ ગણીએ તો નાની હોય છે પણ તેનો સર્વાંગો માટો થા-

ય છે. એ વિષે કહેવાય છે કે જો પાઈ પાઈની સંભાળ રાખીએ તો એક રૂપિયા પોતાની મજે ખચી શકે.

ફાજલખાતું.—દૂરદેશી અને દૂંધી નજરના એટલે આગળથી લક્ષ્યપૂર્વક અવલોકન ન કરનાર અને ઉતાવળ કરી ઉપર ઉપર જોનારમાં તકાવત એ છે કે પહેલા જો આચિંતું ખર્ચ આવી પડે તો વાસ્તે પ્રથમજ વિચાર કરી તૈયારી કરી મેલ છે ને ખીજો તમ કરતા નથી. પહેલા એ બાબતને માટે દરમહિને પાંચ રૂપિયા રાખી મૂકે છે ને ખીજો તો વાસ્તે કંઈ રાખતો નથી. તેથી કરીને કોઈ ખર્ચ આવે તો દરમહિને પાંચ રૂપિયા જતાં ખીજો દરમાસે રૂ ૫) બ્યાજના વધારે આપવા પડે છે. એથી તો પોતાને બમણું નુકશાન કરે છે.

જો માણસને દેવું હોય તેની પહેલી ફરજ એ છે કે તે અદા કરવું. જો તે જલદીથી શીટી જાય તો ખીજા કા-મમાં ખર્ચવાને શક્તિવાન થાય ત્યારેજ ફાજલખાતું ચરૂ કરવું. આ બાબત ઊપજનું પ્રમાણ આજીવનની હકીકત અને સ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે. એક જીવાન માણસ જોને એક અથવા બે છોકરાં છે તેણે પોતાની કમાણીનો $\frac{1}{2}$ (ત્રીજો) ભાગ તેના કુટુંબને કેળવણી આપવાના ખર્ચને માટે રાખવો, અને પોતાના મંદવાડ તથા વધવાવસ્થાને માટે પણ કંઈ રાખવું જોઈએ. બ્યારે કુટુંબનું ખર્ચ બ-હુજ ભારે હોય તો તેનું પ્રમાણ આંધું જોઈએ તોપણ ખર્ચ પોતાની કમાણી કરતાં વધારે તો નજ જોઈએ.

ફાજલખાતું અથવા ફાજલખાતાનું નાણું સેવિંગ બેંકમાં વધારે સહીસલામત રહે છે તેના ફાયદા અને ધારા જીદાજ મ-થાજા નીચે ખુલાસેવાર કહેવામાં આવ્યા છે.

૫. તમારૂં જે ખર્ચ થાય તેનો હિસાબ રાખો એટલે નામું લખવાનો રિવાજ રાખો.—લોક કહે છે કે માણસ પોતાની પાસે પોતાના ખર્ચખૂટણની વ્યવસ્થા નિમિત્ત રીતે ચાલવાને હિસાબ રાખવાને માટે નામું લખવારૂપી કંપાસ નજર આગળ રાખે છે એના જેવું પોતાની નાણા સંબંધી સ્થિતિ માપવાનું ખીજું સાધન નથી. 'દર-રાજ તમે શું ખર્ચ કર્યું તે લખો. કેટલાકને વખત નથી મળતો માટે છૂટ માગે છે પણ એ તેની એકલી મરજી છે. થોડાક માણસ ઘણી મહેનત કરે છે અથવા પોતાની ઊપજ ઉપર લક્ષ રાખે છે તથા તે વધારે સાફ કરે છે અને તેમને લાગુની પણ નવરાશ મળતી નથી છતાં પણ તેની ૮૭ વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ થાય તેના છેલ્લા એક વર્ષમાં પણ ખરાબર નામું રાખી શકે છે. જ્યોર્જ વાશિંગ્ટન પુનાઈટ સ્ટ્રીસનો પ્રમુખ હતો તોપણ તે પોતાના ઘર સંબંધીના ખર્ચનો હિસાબ ખારીકીથી તપાસતો હતો. ડ્યૂ-ક ઓફ વેલિંગ્ટન પોતાનું વિગતવાર અને ખરાબર જે નાણું આવ્યું ને ગયું તેનો હિસાબ રાખતો (નામું લખતો). દેવા વિષે વાત કરતાં એ કહેતો હતો કે દેવું માણસને આ-કર નહિ પણ ગુનામ કરે છે. મારા જાણવામાં વારંવાર આવ્યું છે તે એ કે પૈસાની તંગીમાં ઘણીવાર આવી ગ-ણ્યું પણ હું કોઈ દિવસ કરજદાર થયો નથી.

ઘણા ગરીબ માણસો એવું ધારે છે કે તેમને પોતાની કમાઈ અને ખર્ચનો ખરાબર હિસાબ રાખવાની કંઈ પણ જરૂર નથી એ માઠી ભૂલ છે.

ગરીબ માણસે તો દરેક પાઈ જે મળે તેની બહુજ સંભાળ રાખવી જોઈએ. મહિનાના ખર્ચની દરેક રકમમાં

અર્થ અથવા ઊપજની મતલબ ઉત્તરથી જોઈએ કે તેમાંથી કયું અર્થ ડહાપણ ભરેલી રીતે આપું થાય અને કયાં વધારે થયું છે તે જણાઈ આવે છે. તમાકુ અથવા પાન સોપારીનો અર્થ જોઈએ તેના કરતાં વધારે થયો છે એમ માલૂમ પડે ત્યારે સવાલ પૂછાયજ કે એ વધારે અર્થ નજર કરવો.

૬. જે કંઈ વેચાતું હોય તે રોકડેથી લેવો.—ઉધારે લીધેથી ઘણા નખળા મનના મનુષ્યો જે વસ્તુ હાલ જરૂરની નથી ને હાલ નાણું રોકડું આપવાનું નથી એવી લાલચને લીધે મન સ્વામીન રાખી શકતા નથી તેથી તેઓ ખરાબ-ખરાબ થઈ ગયા છે. જ્યારે માણસને ખરીદેલી વસ્તુના પૈસા તરતજ આપવા પડે ત્યારે તે ખરીદવાની જરૂર છે કે નહિ તેનો ખેવાર વિચાર કરે છે. તેના ખીજ પણ કાયદા છે. જો તમે દુકાનદારની પાસેથી ઉધારે લ્યો તો તમારે તેની પાસે જઈ તે જે પસંદ કરીને આપે તે લેવાની જરૂર પડે, રોકડેથી લેવા જાઓ તો સામાન જ્યાંથી સસ્તો ને સારો મળે તે લઈ શકો અને તે સિવાય તેમને રોકડા પૈસા આપે. તેથી સંકડે ૧૦ ટકા વગર રોકડા પૈસા પર તેમને મળે.

૭. જે સામાન લો તેની કીમતનો તથા તેના ચો-તનો વિચાર કરજો.—જો એક ધોતીજોડા ૬ રૂપિયાની કીમતનો ને દોઢ વરસ સુધી કાઢે નહિ એવો હોય તેજ ધોતીજોડા ૪ રૂપિયાની કીમતનો હોય ને ૮ માસ ચાલી શકે એવો હોય તેના કરતાં સારો છે. જે ધરમાં સારી હવા ને અનુકૂળતા ન હોય એવા હલકા ભાડાના મકાન કરતાં હવાવાળું ને અનુકૂળ ભાડાનું મકાન જેનું બાકું વધારે હોય તેપણુ તે સારું છે.

૮. હુરાજીમાં હાજર રહેવાનું તથા દુકાનોમાં જવાનું બંધ કરો. — જ્યારે માણસો વેચનારાની દુકાને જાય છે ત્યારે તેને જરૂર નથી એવો માલ ખરીદ કરવાનું મન થાય છે, કારણ કે તે પારે છે કે એમાં નફો છે. વારંવાર દુકાનોમાં નહિ જરૂરની એવી વસ્તુઓ મેલેલી હોય છે તેમાંની કોઈ પણ વસ્તુ લેવાની લાલચ થાય ત્યારે તમે તમારા મન સાથે એમ કેમ વિચાર કરતા નથી કે આ હું લઈ શકીશ? તેના વગર ચાલશે કે નહિ? જ્યારે સોફ્ટીસે બ્રિ. સારા સરસામાન તથા ખીજે કીમતી અસખાખ આચેન્સમાં જોયો ત્યારે તેણે કહ્યું કે હાલમાં હું ઘણી વસ્તુ જોઉં છું તે લેવાની હું ઇચ્છા રાખતો નથી. આ કહેવત તમારા ધ્યાનમાં રાખો કે જેની જરૂર નથી તેવી વસ્તુઓ ખરીદ કરે છે અને જેની જરૂર છે તે ખરીદ કરી શકતા નથી એવો મનુષ્યનો સ્વભાવ છે. વળી સો રૂપિયાની જાણસ આપણે કામની નથી તે એક રૂપિયે મળે તો પણ તે લેવીજ નહિ.

૯. માદક પ્રવાહી પદાર્થો પીવામાં તથા તમાકુ પીવામાં પેસા ખરચશો નહિ. — પ્રાચિન ગ્રીક લોકોની કહેવત છે કે “પાણી ઉત્તમ છે.” સૈકડો વરસ થયાં ભારતવાસી હલકી જાત કરતાં ઊંચી જાતના સાક્ષર લોકો વ્યસન વગરના હતા. કમનસીબથી હાલમાં માદક પદાર્થ પીવાનો અથવા છાકટા થવાનો કેળવણી પામેલામાં વધારો થતો જાય છે તેથી કેટલાક લોકો જીવાનીમાં સ્વર્ગવાસી થાય છે અને તેમનું કુટુંબ ખરાબખરાબ થઈ જાય છે. હિંદુ લોકોએ તેમના આપદાદાના ડહાપણ ભરેલા આ બાબતના દાખલાને યુસ્ત રીતે વળગી રહેવું જોઈએ.

તમાકુ એ માદક પદાર્થના જોડાતી નુકશાનકારક નથી અને થોડાક બનાવોમાં તે કાયદાકારક ગણાતી હશે તો-પણ ધાર્ય તરીકે એનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ જ નહિ. આજથી આશરે ૩૦૦ વર્ષ પહેલાં આ દેશમાં એને કોઈ ઝાળખતું નહોતું. એ થોડી પણ પીવામાં આવે તો જી-વાન માણસોને નુકશાન કરે છે. તેનો સ્વાદ લેવાનો પણ યત્ન કર્યો નહિ તો તેની ગરજ કદી પડવાની નથી. કહેવત છે કે “આય તેનો ખૂણો, પીએ તેનું ઘર, સુધે તેનાં લૂ-ગડાં એ ત્રણે ખરાબર”.

અરીણુ એ કેટલેક દરજ્જે દારૂના કરતાં પણ ઘણું ખરાબ છે તેનો કોઈ પણ ઘાટમાં ઉપયોગ કર્યો નહિ.

ગાંજો ને ભાંગ પણ એવાંજ માદક છે અને તે પણ શરીરને નુકશાન કર્તા છે, એટલુંજ નહિ, પણ માણસના ધંધાને હિણુવત કરે છે, માટે ધર્મને બહાને કે હરકોઈ અસંગમાં તેનાથી દૂર જ રહેજો.

૧૦. જામીનગીરીથી દૂર રહેવું.—આ બાબત કેટલાક ટીકાઓ અગાઉ કરેલા છે. ખસુસ કરીને સંભાળ રાખવાની જરૂર છે કે જે માણસ આ બાબતમાં તમારી મહે-રખાની માગે તે માણસ તમારા ખરેખરા ઝાળખાણુનો છે અને તે વાવદાનો વેપાર કરતો નથી તથા પ્રમાણિક છે અને દેવા રહિત હોય તોજ તેના બેલી થજો. સોણામને કહ્યું છે કે “અજાણ્યા મનુષ્યનો જે જામીન થાય છે તેને ધણો ખેદ થશે.” માટે જામીનગીરીને જે ધિક્કાર છે તેજ ખરેખરા નર છે.

૧૧. નાં કહેવાનું સીખો.—આઈસ્ટ કહે છે કે “માણસને સલાહ સંપ અને સારી રીત રહેવાને વારસે ખરે

વળતે ના કહેવાને શક્તિમાન થાઓ એ ઘણું જરૂરનું છે.”
 આનો ઉપયોગ ન કરવાથી ઘણાખરા ખરાબખરાત થઈ
 ગયા છે, કેમકે તેઓ ના કહી શકતા નથી. જ્યારે કોઈ વ-
 સ્તુ લેવાની તમારી મરજી થાય પણ તે લેવાને તમારી પાસે
 સાધન ન હોય તો કહો કે ના. જો તમે તમારું દેવું વાળવા-
 ને ઇચ્છતા હો. ને એક મહિનાનો હપતો આપો. નહિ
 એવા વિચાર આવતા હોય તો કહો કે ના. તમારી સ્ત્રી
 તથા છોકરાં લૂગડાં અને ખીજી વસ્તુઓ વિષે તમારી પા-
 સે માગતાં હોય ને તમારી લાવી આપવાની સત્તા ન
 હોય તો કહો કે ના. જો તમારી પાસેના પૈસા ખાલી
 નકામા તાકીદથી બિર મેનવાની મરજી થાય તો કહો કે ના.
 જ્યારે દુર્ગુણ અથવા કોઈપણ જાતનો લોભ કરવામાં તમે
 પડો તો હિંમતથી કહો કે ના. કોઈ પણ લાલચ, આળ-
 સાઈ, માજીથોખ, બેવકૂફાઈ, નકારી રસમ એમાં ખર્ચવાનું
 મન થાય તો તેને એકદમ જવાબ દો કે ના. એજ ફક્ત
 લાલચ મગાડવાનો રસ્તો છે. પહેલી વખતે પ્રયત્ન કરીએ
 ત્યારે જીત્યુંપચું થાય છે, પણ જ્યારે તેનો ઉપયોગ કરીએ
 ત્યારેજ તે મજબૂતીમાં આવે છે.

હિંદુસ્તાનમાં ઘણાખરા માણસો પૈસા ખુબ છે તથા
 દેવાદાર થાય છે, કારણ કે તે માણસોને ના કહેવાની હિં-
 મત નથી. સ્વતંત્રતા ને હિંમતની જરૂર છે. તે ફક્ત પૈસા
 ખચાવવા વાસ્તે નથી પણ ઘણાં સારાં પરિણામ અથવા
 કૃત્યો જે આપણી આસપાસ થાય છે તે તેથીજ પૂરાં
 થાય છે.

લોકો ફર્યાદ કરે છે કે દેશ દિવસે દિવસે નિર્ધન થતા
 જાય છે તેનું કારણ જેમ સરકાર ઉપર કેટલાક દોષ મેલા-

ય છે તેમ તેવું થવાનો આ મુદ્દો છે તે એ કે કેટલાક વધારેમાં વધારે ખર્ચ થાય એવી રીતિઓ ને અંગ્રેજ લોકોની છે તે દાખલ કરી તે પ્રમાણે ચાલે છે તથા તે ચાલ દર થવાને પ્રયત્ન કરે છે; જેમકે તેમની પેટે ખાવું, પીવું તથા વર્તવું એ તે લોકોને કદાપિ લાભકારી હશે પણ આપણને તો એ ખરેખરે હાનિકારકજ છે.

જે નવી રીતિ ભાગવે છે તે તેમના આપદાદાની ચાલતી આવેલી પૈસા સંબંધીની રિયતિની રીતિથી ઘણાજ જૂઠ્ઠા અને ખર્ચાળ છે.

૧૨. તેમ ઉદ્યોગી થાઓ.—આ વાસ્તવિક રૂતેહને હાથમાં લેવી જોઈએ. સોલોમન કહે છે કે “ઉદ્યોગી હાથ તાલેવર ખનાવે છે.” ઉદ્યોગને ચલાવો નહિ કેમકે તે તેમને ગરીબી દશામાં નાંખશે. ઉદ્યોગને સારી રીતે દોરી જવો જોઈએ. નિયમિતપણું, વખતની ખરાબર ગોઠવણ તથા મહેનત એ ઘણાં જરૂરનાં છે. મંડ્યા રહેવું એ પણ જરૂરનું છે. ઉદ્યોગને ઉત્તેજન જોઈએ એટલું નથી? બ્લાકીશ કહે છે કે “આજસની સામું રહેવું એ ઉત્તમ છે.” માટે હિંદીની જરૂરીઆત વિષેનાં મૂળતત્ત્વ ખસુસ મનમાં ઉતારવાં જોઈએ. જ્યારે જ્યારે માણસ દુનિઆ વિષે બોલે ત્યારે ત્યારે તે બે એમ જાણવું કે હલકી ખાખતો વિષેની એ જગા નથી પણ શુભ કૃત્ય અને જરૂરની ફરજો બજાવવાની જગા છે. આજસ તો માણસને પાંચમાલ કરવાને અને નિરંતર સુખનો નાથ કરવાનેજ દોડી જાય છે.

૧૩. પરમેશ્વરની મદદ માગવી.—નીતિના દરકારમાં અસરકારક સુધારો થવો જરૂરનો છે. દેવાનાં પાપ ખરેખરે લાગે છે, જો કે ઘણા ઉડાઉ તેમના દેવાનો બોલો ઉતારવાને

મત્ન કરે છે તો પણ ધણી ત્વરાથી તે ખોળે તેના ઉપર પાછો
અમણો લાવતા જાય છે. વાવણીના એક જાતના ઓળારની
માફક દેવાનો ખોળે ગરબડા કરે છે. આવા માણસને પૈસા
ધીરવા એ નકામા ગુમાવવા તો કરતાં પણ ખરાબ છે. જોકે
માગનાર જલદીથી નાણું લેવાની સજ્જ ઉધરાણી કરે છે
તો પણ ફરીથી તેમની પાસેથીજ ઉધાર લેવા જાય છે.

આ દુરગુણ દૂર કરવાને એકલી કેળવણીજ બસ નથી કે-
મકે કેટલાક સર્વવિદ્યોત્તેજકાલયના માઠા પિતાબ પામલા
અસાન એડૂત વર્ગ કરતાં પણ વધારે પૈસા ધૂળધાણીમાં
નાંખી દે છે અને ઉડાવે છે. જ્ઞાનશક્તિનું એડાણ એ ની-
તિવાન ચાલ ઉપર ઘોડી ધણી અસર કરે છે.

લલચાવાના પ્રતિકુળ સ્વભાવને વશ થઈ તમારી પોતાની
શક્તિ ઉપર તમે અવિશ્વાસ રાખો છો, માટે પ્રતિદિન ત-
મારા પરમપ્રભુપરમેશ્વરને કહો કે હે પ્રભુ! તું મને ઉપર પકડી
લે કે હું સહીસલામત રહું. આ પવિત્ર કબૂલત કરતી વખત
ગમેદી તમામ બાબતની ખરાબ વર્તણૂંકને હંમેશાં યાદ કરવી-
જ જોઈએ, કે ફરીથી તેવી વર્તણૂંકથી વર્તવામાં આવે નહીં.
ઉપરની સમજુતીઓ આપી છે તે ધ્યાનમાં રાખ્યાથી તથા
હંમેશાં ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવાથી દેવદાર માહેના ધણાખરા
ધણે દરજ્જે દેવાના જે જોખમમાં હોય છે તેમાંથી કે-
ટલેક દરજ્જે સ્વતંત્ર થાય છે.

રૂપદ્રીકરણ દાખલા.

માઠા માણસો દેવાથી કેવા ને કેવી રીતે સંકટમાં આવ્યા
છે તે જુઓ. સર વાલ્ટર સ્કોટની જીંદગાનીમાં ધણીજ
મનને લાગણી થાય એવી વાર્તા જે રીતિ તેણે ચલાવી હતી

તેથી જણાય છે. તે કોન્સ્ટેબલ અને કોની પેદીમાં ભા-
ગીઆ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. તેમાં નાઉએદ થયાથી તેને
માથે મેટ્રું સંકટ આંચું હતું, તેથી તે જાડી યુ-
અવણમાં આવી ગયો હતો. તેણે આયોટસફોર્ડમાં બન્ય
મકાન ખાંદ્યું હતું અને તેની આસપાસની જમીનનો તેજ
ખાલીક થયો હતો, તે તે પ્રાંતનો શેરીફ હતો, અને ધારતા
હતો કે તે ખરેખર તાલેવર મનુષ્ય છે. જ્યારે એકા-
એક કોન્સ્ટેબલની દુકાન ભાગી અને તે પોતાની મજે દુ-
નિઆનો ૧૦૦૦૦૦૦ પૌંડથી વધારેના દેવાના આડામાં
આવી પડ્યો, ત્યારે તેણે પોતાનો મિત્ર જે તેના ઉપર
આસ્તા રાખતા હતા તેને કહ્યું કે આ ધણું કઠણ છે.
તેણે પોતાની જીંદગીપર્વતની મહેનત દેવામાંજ ગુમાવી અને
અંતે તે ગરીબ માણસ થઈ ગયો તોપણ, તે હિંમતથી પો-
તાના મિત્રને કહેતા હતા કે પરમેશ્વર મારી તંદુરસ્તી રાખશે
અને શરીર ને મનની મજબૂતી થોડાં વરસ સુધી આપશે તો હું
મારે તમામ દેવું આપું કરીશ એમાં શક નથી. સર્વ માણસો
મનમાં વિચારતાં હતાં કે એ પાયમાલ થઈ ગયો છે અને તેના
મનમાં પણ એજ પ્રમાણે આંચું હતું, તોપણ તેણે હિંમત
મૂકી ન હતી. જ્યારે તેના માગનારાઓએ દેવાનો કંઈક ભાગ
આપવાથી તે તમામ દેવા ઉપરથી પોતાના હાથ ઉઠાવવાની
દરખાસ્ત કરી ત્યારે તેણે પ્રમાણિકપણાની નિશાનીથી લગાર-
પણ છૂટ મૂકવાની મંજૂરી આપી નહિ. તેણે કહ્યું કે ગૃહસ્થો
છૂટ મૂકવાની મારી બીજકુલ સંમતિ નથી. વખત અને હું કોઈ
પણ પેળા સામે છીએ. જો કે તે દેવું બીજ તેના ભાગીઆ-
ઓએ કરેલું હતું તોપણ તે પોતાની મજે તેને સાર કાયદા-
સર જવાબદાર થયો, અને તેના ધૂઠ વિચારની મજબૂતીથી

તેણે કરા-યું કે જે તેને એક પેની મળે તો તેમાંથી તેણે આ-
છામાં આછા કાઢિંગ તો કરજમાં આપવોજ. તેણે પોતાના
શહેરનું ઘર અને વસ્ત્રાલંકારાદિ સરસામાન વેચી નાંખ્યાં અને
પોતાના ભાગનારાને વિશ્વાસ આપવાને તેના ઉપજેલા તમામ
પૈસા આપ્યા, તથા દર વરસે અમુક રકમ આપવાનો દ-
સ્તાવેજ પણ લખી આપ્યો. આ પ્રમાણે દેવાનો ફડચો કાઢ્યા
પછી તેણે ગ્રંથકારનું મહાભારત નવું કામ માટા પાયા ઉપર
કરવા માંડ્યું.

બે વર્ષમાં સ્કોટ સાહેબે તેના ભાગનારાને સારૂ ૪૦૦૦૦
પૌંડ મળ્યા. વુડસ્ટોક નામનાં તેનાં બનાવેલાં નવલમાંનું
એક નવલ ત્રણ માસ કરતાં આછી મુદતમાં લખી કાઢ્યું,
અને તે ૮૨૨૮ પૌંડ વેચ્યું. તેનું બનાવેલું નેપોલીયન બાના-
પાર્ટનું જીવનચરિત્ર નવ ગ્રંથોમાં લખાયું જેમાં તેણે ઘણીજ
મહેનત લીધી હતી, તેની કિંમત ૧૮૦૦૦ પૌંડ ઉપજી. જે
કે તેને અર્ધાગવાયુ થયો હતો તોપણ તે પીડામાં ચાર વરસ
સુધી તેણે લખ્યાંજ કર્યું. આ પ્રમાણે તેણે પોતાના દેવાના
ફે અદા કર્યા હતા, જેને વાસ્તે તે ખીલકૂલ જવાબદાર
ન હતો. અક્ષરોના ઇતિહાસ સંબંધીનું કામ ખરેખર અ-
નુપમ હતું તે કરવામાં પણ તે પાર પડ્યો હતો.

તેની જીંદગીનાં છેલ્લાં થોડાં વરસમાં તેણે જે સોંપ્યું અને
પ્રયત્ન કર્યો તે ઘણો અમલકારિક છે. જે કે તેને પક્ષાઘાત
થયો હતો અને પરાણે પોતાની લખણ પકડી શકતો હશે,
તોપણ સ્કોટ ખરેખર બહાદૂર તેજસ્વી દીવો દેખાતો હતો,
અને પોતાનો મૂળનો એવાને એવો જીરસો તેણે અંત સુધી
રાખ્યો હતો. જ્યારે તેના આયુર્વેદે મગજને વધારે કસરત
આપ્યાથી અથવા ગળ ઉપરાંત મગજનું કામ કરવાથી આ

રોગ થયો છે માટે એવું કામ બંધ કરવાનું ફરમાવ્યું, ત્યારે તેણે ઉત્તર આપ્યો કે જો હું આજસ કરીશ તો થેલો થઈ જઈશ. તેના જીરુસાને કોઈથી પણ જીતાયો નહિ. પરંતુ તેના શરીરની શક્તિક્ષણે થતાં જીરુસામાં ને જીરુસામાં, તે મરણપા-
 ય્યો. તેને છેલ્લો પ્રાણધાતક હુમલો થયાની થોડીવાર પહેલાં તે પોતાના આબોટસફોર્ડ નામના ઘરની અગાડી ધાસ ઉપર ખુ-
 રશી નાંખી તે ઉપર જીલ્લો હતો, તે વખત તે એકાએક ઉભા થયો, પણ તરતજ તે ખુરશીના આછાડ ઉપર પડ્યો અને આં-
 ખમાં આસુ આણી બોલ્યો કે આ આજસની દીલગીરી છે. મને મારી પોતાની કોટડીમાં લઈ જાઓ અને મારા ટેબલના આ-
 નાની કુંચી શોધી લાવો. તેની મરજી પોતાનો અભ્યાસ કર-
 વાની હતી અને કલમ તથા ખડીઓ એના માં આગળ મ-
 ય્યાં, પણ તેનાથી લેખણ સરખીએ પકડાઈ નહિ ને તે લખી શક્યો નહિ, તથા તેના જેથી ગયેલા ગાલ ઉપર આંખમાંથી આંસુ પડ્યાં. રોગ તેના જીરુસાને જીતી શક્યો ન હતો. પણ તેણે તેના શરીરની શક્તિ આછી કરી હતી. આ ખીના સ્મેલ્સ કૃત પીકટમાં (from thift by Smiles) છે.

સ્કોટ સાહેબના છેલ્લા શબ્દો યાદ રાખવા યોગ્ય છે. સાક હારટનું કહેવું એવું છે કે તેણે તેના જમાઇને અંતકાળે કહ્યું કે મારા વહાલા, મારે તમારી સાથે એક મિનિટ વાત કરવાની છે તે એકે તમ સારા માણસ, સદ્ગુણી ને ધાર્મિક થાઓ. જ્યારે તમ આહિં બેઠાછો ત્યારે કંઈપણ સુખ થાય એવું ને આ ને હું કહું છું તે સિવાય ખીણું તમને કંઈ પણ આપવાનું મારી પાસે નથી, પરંતુ તમારા બધાનું પરમશ્વર કલ્યાણ કરો. આ પછી તે તરતજ હૃદયની નીદ્રામાં સૂતો અને સર્વ છોકરાંના દેખતાં તેણે છેલ્લો શ્વાસ મૂક્યો.

ડાક્ટર જોન્સનના દેવા વિષે. — સેમ્યુઅલ જોન્સન ધ-
 જો ગરીબ માણસ હતો તેમ ધજો બહાદૂર પણ હતો. તે
 નાનપણમાં ગરીબી દશા તથા દેવામાં પડેલો હતો અને તે
 બંનેને કાઠી નાંખી ચોખો થવાને ઇચ્છતો હતો. જ્યારે
 તે પાકથાળામાં બાલુવા જતો ત્યારે તેના પગની આંગળી
 આ બૂટની બહાર નીકળતી હતી તોપણ તે નવા વેચાથી
 લવાને ધજોજ ગરીબ હતો તેથી અશક્ત હતો. તેનું માથું
 જાનના ભંડારથી ભરેલું હતું પણ તેનું ગજવું તદ્દન ખાલી
 હતું. લંડનમાં પહેલા વર્ષમાં તેને અડચણ અને કટ કેવાં
 ભાગવવાં પડ્યાં તે વાંચનારને તેના જીવનચરિત્ર ઉપરથી
 જાણવામાં આવશે. તે રહેવાનું અને ખાવા વિગરેનું ખર્ચ
 સાડાચાર પેન્સમાં એટલે દરરોજના ત્રણ આનામાં પરાકાષ્ટા-
 એ ચલાવતો હતો. જ્યારે બિજાનાને વાસ્તે પૈસા આપવાને
 ગરીબીદશાને લીધે અશક્ત હતો ત્યારે તે તેના સોબતીઆને
 લઈને કોઈ કોઈવાર આખી રાત શેરીઓમાં ભટકતો હતો.
 તેને સ્વચ્છ લૂગડાં અઠવાડીઆમાં એકજવારે મળતાં હતાં.
 તે જ્યારે મળતાં તેજ દિવસ તે લોઢાની મુલાકાતને વાસ્તે
 રાખતો, અને ઘર બહાર બીજાની મુલાકાતે પણ ત્યારજ જતો
 હતો. ધણી વખત તે ઉપવાસી સ્થિતિમાં દેખાયો હતો, તેનાં
 દુઃખ માણસને જોઈલાં પડે છે એટલાં તમામ હતાં. તે પોતાની
 ઇચ્છાનો આધાર નશીબ ઉપર કઠી રાખતો નહોતો, પણ તે
 ને ઉત્તમ સ્થિતિમાં આણવાને તે યત્ન કરતો હતો તેથી તેની
 જીંદગીનાં પાછલાં વર્ષો સુખ ચેનમાં ગયાં હતાં. સ્મૈલ્સકૃત
 થીફ્ટમાં (Chiefly from thifty by Smiles) કહે-
 છે કે તેના પોતાનાં દુઃખના અનુભવપરથી કોઈ પણ માણસ
 ડાક્ટર જોન્સનના દેવાના વિષય વિષે જાણમાં જાણ પૂરાવો

આ સિવાય ખીજે કોઈપણ આપી શકવાનો તથા કહી શકવાનો નથી. તેણે પોતાના મિત્રને નાચે મુજબ લખ્યું હતું.

તમે પોતાની મજે દેવું કરવાના વિચારની રીતિ ફક્ત અવ્યવસ્થાને માટે રાખ્યો નહિ, તમને તેથી દુઃખ ખમવું પડ્યું. દરિદ્રતા સારું કરવાનાં અને પેદાશનાં ઐટલાં બધાં સાધન લઈ લે છે, અને ઐટલી બધી પ્રતિકુળ ને ઐટલી બધી અશક્તિ કરે છે કે કુદરતી વૃત્તીને સદ્ગુણને બદલે પાપ કરાવે છે, તેથી સધળાં સદ્ગુણી સાધનો તેનાથી દૂર રહે છે; માટે તમારે પહેલી સંભાળ એ રાખવી કે કોઈનું પણ દેવું કરવું નહિ તથા ગરીબ ન થવાય એવો ઠરાવ કરવો. જે જે તમે ખરચો તેમાં ઓછું ખરચો. દરિદ્રતા એ મનુષ્યના સુખની ખરેખરી માઠી દુશ્મન છે. ખરેખર એ સ્વતંત્રતાનો નાશ કરે છે અને તે કેટલાક સદ્ગુણો અનુભવમાં ન આવે એમ કરે છે. તે ખીજને ઐટલે દુર્ગુણોને અતિથય કઠણ કરે છે. કરકસર ફક્ત શાંત રીતિએ રહેવાનો પાયો નથી પણ પરોપકારનો પણ પાયો છે. જે માણસ પોતે મદદ માગતા હોય તે ખીજને મદદ કરી શકે નહિ. આપણે ખરચવાને ધંધીએ તે પહેલાં આપણી પાસે જોઈએ ઐટલું છે કે નહી તે તપાસવું જોઈએ. દેવું માણસને તેની માબાવાળી આબરૂમાંથી હલકો કરે છે. તેના વેપારી માણસો તથા આકરો તેને દયામાં મૂકે છે અને ઘણી આબરૂ ઉપરથી ગુલામીમાં નીચો ઉતારે છે, જેથી કરીને તે પોતાને થોડાં એવું ધણીવાર કહેવરાવી શકે નહિ. તે પોતાના વ્યવહારમાં પોતાના મનને હિંમતથી કોઈ દિવસ જોઈ શકે પણ નહિ. માણસ જે દેવાદાર છે તેને સત્યવક્તા થવું ધણુંજ કઠણ છે. તેનાથી પો-

તાના સાધન ઉપર રહેવાને પ્રમાણિકપણે ગોઠવણી કરી શકાતી નથી, પરંતુ ખીજા હરકોઈના અપ્રમાણિક સાધન ઉપર રહેવાની જરૂર તો પડવાનીજ પડવાની.

જોન્સન ખાત્રીથી કહે છે કે મિલકતનો ઉત્તમ ઝરો અથવા સારી રીતે રહેવું એ કરકસર છે. તે કરકસરને ડહાપણની છોકરી, મીતવ્યતા (નિયમસર ચાલવાની રીત)ની ખહેન અને સ્વતંત્રતાની મા કહે છે.

નાનાં છોકરાંને દેવું કરવાથી જાદું પાપ થાયછે તે કેવી રીતે શીખવવું, તે નીચે લખેલી વાત ઉપરની ધ્યાનમાં આવશે. છોકરાંને આ પાઠ ભણાવવો એ અતિ જરૂરનું છે. ચાર્લસ સ્પરજન જે હાલના વખતમાં જાઠામાં જાઠા ધંધેજી વફતા છે તેના બાપે તેના મન ઉપર દેવા વિષે કેવી રીતે ઠસાવ્યું હતું તે આ પ્રમાણે ખતાવે છે.

જ્યારે હું ધણે નાનો છોકરો હતો અને સ્ત્રીશાળામાં જ્યાં છોકરા ને છોડીએ સાથે ભણતાં હતાં ત્યાં ભણવા જતો હતો; તે વખતે એવો બનાવ બન્યો કે મારે પત્થરની પેન જોઈતી હતી અને તે લેવાને મારી પાસે પૈસા નહોતા, હું એવો અત્યવસ્થ (સંભાળ વગરનો) હતો કે મારી પત્થરપેન વારંવાર જોઈ નાખતો હતો, તેથી પત્થર-પેન જાવાયાથી મને મારો પિતા ખીજશે એવો વિચાર આવવાથી હું ખીન્યો તેથી તે વાત ઘેર કહેવાની હિમ્મત અલાવી નહિ. ત્યારે મેં શું કર્યું? તે શાળાની જગા પાસે એક નાની દુકાન હતી, જેમાં નાજિએર, ભમરડા, પૂરીએ, દડા એવી એવી ઘણી વસ્તુઓ એક ડોશી મીસીસ ડીયરસન ક-રીને હતી તે વેચતી હતી, અને કેટલીકવાર એ ડોશી છોકરા અને છોડીએને વિશ્વાસ ઉપર ઉધારે પણ આપતી હતી;

તે મારા જીવામાં આળ્યું ત્યારે મેં મારા મન સાથે સલાહ કરવા માંડી કે ફીસ્ટમસનો દિવસ નજીક આવે છે તેથી મારાં સગાંમાંથી કોઈ માણસ અગર ખીજો તીરાદિત અ-ચીત મને તેની પાસેથી પેની અથવા કદાપિ રૂપાનો છ પે-સનો સિક્કો આપશે ખરાં, તેથી મેં પત્થરપેન લેવાનું દેવું કરવું ધાર્યું અને ફીસ્ટમસમાં અચીત આપવાનો વા-યો કરવાનું મારા મન સાથે નક્કી કર્યું; તે વખત હું શાંતતાથી રહ્યો નહિ પણ પરાણે મારા મનમાં પૂરી હિંમત લાવીને તે દુકાનમાં ગયો. મેં પત્થરપેનની કિંમત પૂછી તો તે ફક્ત એક ફાર્દિંગ હતી, તથા પાછલા વ-ખતનું અધાપિસુખી કોઈપણ વસ્તુનું મારેદેવું હતું નહિ તથા મારી શાખ પણ સારી હતી, તેથી તે માયાણુ વધુ ખાઈએ મને તે પત્થરપેન આપી તેથી હું દેવાદાર થયો. હું આ ખના-વથી રાજી થયો નહિ પણ ઉલટું મને એવું લાગ્યું કે મેં બધાં ખરાબ કામ કર્યું, તોપણ સારું થયું કે મને એટલા ઉપરથી જાણાયું કે હવે હું જલદીથી દેવાથી હુશિઆર રહીશ. મારા બાપને આ નાના કામનો ખેલ કેવી રીતે જાણવામાં આવ્યો તે મેં ખીલકુલ જાણ્યું નહિ. કોઈ નાના પક્ષીએ ઉડીને આ વાત કહી હશે અથવા વાએ ઉડીને તેની પાસે તે વાત આવી હશે, કોંવા ખીજાએ તેને કહ્યું હશે કે કેમ તે મને ખીલકુલ મા-લમ પડ્યું નહિ, પણ તેઓ જલદીથી જાણી આતુરતાથી મારી પાસે આવ્યા. પરમશ્વર તેને વાસ્તે તારું રક્ષણ કરે એમ તેમણે મને કહ્યું. તે સમજણ માણસ હતા તેથી તેઓ તે-મનાં કોઈપણ છોકરાંને બગડવા દેતા નહિ, તેમનાં છોક-રાંને સફો કરવા દેતા નહિ, અને નહારા જાણ માણસ પે-સાથી જે રમત રમતે (જીવું રમતે) તે પણ રમવા દેતા

નહિ. મારા માથા ઉપર દેવાનો ભાર હતો તે એકદમ નાંખી દેવામાં તેમણે ભૂલ કરી નહિ. તેણે મને દેવામાં દબાઈ જવા વિષે મહા બળિષ્ઠ ભાષણ સંભળાવ્યું, અને તે એવું સરસ અસરકારક તિક્ષણ સમયાનુકૂળ હતું કે તેમને ગ્રહણ કરેલું છે. તેમાં એમણે કહ્યું હતું કે દેવાના રરતામાં લોકો ખરાબ ખરાબ થઈ જાય છે માટે જો છોકરો એક ક્ષદિંગ દેવું કરે તો એક દિવસ એવા આવે કે તેના ૧૦૦ પૌંડ થાય; તે ન અપાય ને, દેદમાં જાય એવી સીતે દેવું તેને ને તેના કુટુંબને કનૈયામાં લાવી મૂકે છે.

તે ખરેખર યોગ્ય ભાષણ મને ખરેખરી અસર કરે એવું હતું. હું ધારું છું કે હું હમણાં સાંભળી શકું છું. તે મારા હૃદયમાં એવું તો કોતરાઈ રહ્યું છે કે મારા જ્ઞાનમાં તેના ગણગણાટ વાગતા નથી તોપણ મને તેનો ભાસ થાય છે. તે ભાષણથી હું તે દુકાન તરફ આસ્યો ગયો અને બાપે આપેલા ક્ષદિંગ તે ડાશીને આપી દેવાથી હું દેવાથી મુક્ત થયો જેમ વનવગડાનો દુખી બનેલો વેપારી ગામમાં આવી વીતલાં વીતકણાંથી પોકત્રાધ કરે તેમ રાગતાણીને બધા કળિયામાં રડ્યો તેનું વર્ણન હું આડેકાણે કરવાને અશક્ત છું. આ બનાવથી દેવાનો બય અને શરમ મારા મનને લાગ્યાં; કારણ કે મેં વિચાર્યું કે હું કરજદાર છું તે સંપ્રજાએ જાણ્યું. આ ક્ષદિંગે મને ખરેખરી ઘણીજ અસરકારક સોલમનના જેવી તાકીદ આપી તેથી કરીને ગરીબ કરજદાર દેવારહિત થયો. જેમ પક્ષી પાંજરામાંથી છૂટું થાય તેમ મને દેવામાંથી નીકળ્યા પછી તેવુંજ મિષ્ટ લાગ્યું. મારા નાના અંતઃકરણે હવે એવી બાધા લીધી અને નકી કંઈ કે કરીથી કોઈ દિવસ હું કરજની જાળમાં ફસાયો નહિ. આ સુંદર પાઠ છે

અને તે હું કદી ભૂલવાનો નથી. જો સમજાઈ જાય છે તો આવાજ માર્ગની નકલ કરે તો એટલું બધું સાઈ થાય કે તે નશીબદાર અને અને તેમની વૃદ્ધિ ગત થતી જીંદગીમાં આટલી માયાકૂટમાંથી બચી જાય તથા દુનિયાના હરેક કાર્યમાં કૃતેહ પામે.

સેવીગસખેકસ.

જંગલી પશુ વિષે હમણાં જ ટીકા કર્યા છે કે તે નાણું સાચી રાખી શકતાં નથી, તેઓ રાજ જે મળે તે ઉપરજ ગુજરાન ચલાવે છે, આવતા વખતને વાસ્તે તે કંઈજ રાખતાં નથી, તેમ તેમને કાલ એ શબ્દનો વિચારજ નથી; તેમનાં મગાં ને મિત્રોની ખરદાશ રાખવાની તેઓ દરકાર રાખતાં નથી, મંદવાડ તથા વૃધાવસ્થાને વાસ્તે કંઈપણ બંધોબસા કરતાં નથી, તે માટે માણસ આ રીતે વર્તે તો તે જંગલી પશુ સમાન છે એટલુંજ નહિ, પણ તેના કરતાં પણ હજારો કદીએ તો ચાલે; કેમકે તેને પશુ કરતાં ધંધરે તર્કશક્તિએ ગુણ વધારે આપેલા છે, માટે તર્કશક્તિનો ઉપયોગ કરે તો પૈસા બચાવવા એ દુનિયાનું પહેલું પગથિયું છે. તે વિષે ખરી વાત એ છે કે તેને બચાવવાનું, મળવવાનું, એમને! સમજો! આધાર અગાઉ વિચાર, ડહાપણ અને નિમુણતાથી કમી થકાપછે. તે બવિખ્યતા સુખનું સત્ય છે અને સ્વતંત્રતાથી શરૂ થાય છે.

પહેલાં જ્યારે માલમતાની સંબાળનો બંદોબસ્ત નહોતો ત્યારે નાણાને હાથી મેલતા હતા તથા તેનાં આખીને પ્રેણાં કરાવતા હતા તેના બધા ચેરદાયદા ઉપર ખતાવેલા છે.

તથી ફરીથી બતાવવાની જરૂર નથી. નાણાને વ્યાજ બી-
રવુંજ નોંધ્યું, પણ બીરતાં પહેલાં વિચાર કરવો કે તે સારી
બાંધણીમાં છે કે કેમ, વ્યાજ મળવાને હરકત છે કે નહિ,
તથા તે મુડી પાછી લેવા જતાં તેમાં હરકત થાય છે કે નહિ
તે સર્વ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. તેને વારંવાર રાખનારા મળવા
એ કામ બહુ કઠણ છે. નાણાં વ્યાજ સાથે જ્યારે નો-
ંધ્યું ત્યારે ને જ્યાં નોંધ્યું ત્યાં આપનારા જડવા કઠણ
છે. બીરનારના પૈસા સહીસલામત રહે અને તેના ભર-
સાની બાંધણી પકી રાખવાને તથા ત્યાંથી નોંધ્યું ત્યારે
વ્યાજ લઈ શકાય અને ગમ્મ તે વખતે માગીએ ત્યારે
મળે તેને માટે બ્રિટિશ સરકારે સેવિંગ્સબેંકના જૂદા
જૂદા ભાગોમાં સ્થાપેલી છે. હરકોઈ મનુષ્યને જ્યારે તેની
ખુશીમાં આવે ત્યારે ત્યાં જઈ યોગ્યું પણ નાણું મેલવા
જવાની છૂટ છે. નાણું મેલનારને એક પહોંચ્યુક મળે છે
તેમાં ભરેલી અથવા ઉપાડેલી રકમ ખરાબર દાખલ કરવા-
માં આવે છે. તેના પોતાના અથવા તેણે જેને અપત્યાર
આપ્યો હોય તે સિવાય બીજી તો પૈસા લઈ શકતા
નથી. સરકાર તેની યોગ્ય સંભાળ રાખે છે અને તેના
ઉપરનું વ્યાજ દરવર્ષે તેમાં ભરી આવે છે, તથા તેમાં દ-
ગો અથવા ડગાઈ થાય એવો બનાવ બનવો અસંભવિત છે.
પૈસા મેલવા અથવા પાછા લેવા એ ગમ્મ તેટલા અને
ગમ્મ તે વખતે લઈ શકે છે તથા મેલી શકે છે. દેવું કર-
નારા જેટલું વ્યાજ આવે છે તેટલું વ્યાજ સરકાર આ-
પતી તથા બહુદે ઓછામાં ઓછું આવે છે તોપણ તેમાં
પણ ફાયદા છે અને બીરેલી રકમ ખરેખરી રીતે સ-
હીસલામતીમાં રહે છે તથા ગમ્મ તે વખતે તે લઈ શ-

કાય છે એવું અર્થ શાસ્ત્રવાદીઓનું મત છે. હિંદુ-
સ્થાનમાં સઘળી પોષ્ટ આશીસોમાં તેના કામની સાથે
સેવિંગ્સફંડો રાખેલી છે. ઓછામાં ઓછી રકમ તેમાં મે-
લવાની તથા લેવાની છૂટ છે, તો પણ તે ચાર આનાથી
ઓછી નોંધાયે નહિ. ૪ આના, ૮ આના અને ૧૨ આ-
ના ધત્યાદિ. વધારેમાં વધારે રકમ ૫૦૦ થી વધારે એક
વરસમાં રાખવામાં આવતી નથી. નાણું મેલનાર પોતાના
પૈસા અઠવાડિઆમાં એકથી વધારે વાર ઉપાડી શકતો નથી.
તેના ઉપર દર સેંકડે દર વરસે ૩૬૬ ટકા વ્યાજ મળે છે. પૈસા
મેલનાર પોતાનો હિસાબ કરી તેનું નાણું ગમે તે પોષ્ટઆશી-
સમાં મળવાને વાસ્તે પહેાંચ બુક ખીજી પોષ્ટ આશીસમાં
ગર પૈસે રકમ મેલવાને તથા લેવાને વાસ્તે ફેરવી આપે છે.

એ વિષેના તમામ સંપૂર્ણ ધારા પોષ્ટ આશીસમાં જ્યારે
માગે ત્યારે મળે છે. ગમે તે વખતે જ્યાં માગશો ત્યાં અ-
રજ કરવાથી તે મળશે. નાણું મેલનારને જેકનો હિસાબ એ
પહેાંચ બુક ઉપર લખી આપવામાં આવે છે.

આપણા મુલકમાં ઘણા લોકો પૈસા જાળવી રાખવા તથા
તેને સલામત ભરેલી રીતે વધારવા એ બાબતથી અજાણ્યા છે.
જ્યારે તે પરણવાના હોય છે ત્યારે અથવા જ્યારે તેના કુટુંબમાં
સૂવાવડ, જનોઈ, સીમંત, ઉત્તરકાર્ય, ગૃહમુર્તિ, ગૃહપ્રવેશ, ધ-
ત્યાદિને વાસ્તે પહેલાંથી તેઓ તૈયારી કરતા નથી; એને વાસ્તે
જરૂરનું ફંડ રાખ્યું હોય તો તે તેમને ઘણું સહેલું પડે છે.
જ્યારે તેમનું ખર્ચ વધે છે ત્યારે તે વ્યાજ ઉપાડે છે,
અને એટલા ખર્ચમાં વળી વ્યાજનો વધારો કરે છે, તેમ
પગાર મળતો હોય તો મહિનાનો પગાર આવે તે તરતજ
ખર્ચા નાખનારાની સંખ્યા પણ ઘોડી નથી. તેમને ખી-

જીવં આણુધાર્યું ખર્ચ આવી પડ્યું હોય તો તેને વાસ્તે એક રૂપિયેા સરજાએ સમ આવાને ખચતો નથી, માટે સેવિંગ્સબેંકમાં અમાનત ખાતું રાખ્યું હોય તો નાણાને અટકાવ થાય છે, અને આવા કૃત્યમાં વાપરવા વાસ્તે કામ આવે છે.

નાનાં છોકરાં સરખાને પણ સેવિંગ્સબેંકનો હિસાબ શી રીતે રહે છે તથા તે શું છે એ સમજાવવું જોઈએ. આપણા દેશમાં થકવાન તથા ખરશી ઇંત્યાદિ મિષ્ટ પદાર્થો ધણા વેચાય છે અને તેના પુષ્કળ જથ્થા આપણે વારંવાર જોઈએ છીએ, તેમાંથી લેવાની ટેવ રાખ્યાથી છોકરાંને પણ એ તુકસાનકારક ટેવ તેમનાં માખાપ પાડે છે તથા તેમને મીઠાઈ ખાતાં શીખવે છે. કેટલીકવાર તો તેમનાં માખાપ તેનો સ્વાદ કેવો છે તે આખી જીએ છે તથા છોકરાં તેવું કરતાં શિખે છે. આ એક ખીજે ખરાબ પાઠ છે. કેમકે નાનાં છોકરાંને નકલ કરવાની ટેવ હોય છે તથા તે જલદીથી શિખે છે, તેમ તેનો કેરી રીતે ઉપયોગ કરવો એ પણ તેમને જલદીથી આવડે છે. જે જોઈતું હોય તે આપવાને સાધારણ રીતે માખાપ તેને ખીજે છે, પણ આવી ખરાબ ટેવ પડ્યે તેનો વિચાર સરજાએ આવતો નથી એ જાણી દીલગીરીની વાત છે.

દેવા રહીત હોવાથી થતા કાયદા.

જગતમાં રહી હલકાં કામ કરી પારકાની પાસે હોય તે છીનાવી લેવું, તથા કરકસર કરી ભેગું કરેલું દ્રવ્ય પોતાના તથા પારકાના ખરા ઉપયોગમાં ન ખરચતાં ખીજતાજ ઉપયોગને માટે રાખી મૂકવું, એ શીખવવાનો ખીલકુલ

ધરાદો નથી.

લોભી માણસો દ્રવ્યોપાર્જીત કરી તેની સોનાની મૂર્તિ બનાવી તેની આસનાવાસના કરી હમેશાં તેના આગળ સાદાંગ દંડવત પ્રણામ કરવા એનેજ અરૂં કર્તવ્ય માનેછે. મતલબ કે દુનીઆમાં પૈસો એજ પરમશ્વર છે એવું સમજેલા હોય છે, તથા કંજીસ માણસો નાણાથી કઠીપણ તૃપ્ત થતા નથી એટલે હમેશાં અસંતોષી રહે છે. પોતાનાથી અને તેથી હરેક યુક્તિ કરી દ્રવ્ય ભિયુંજ કર્યા કરેછે પણ તેમનાથી પોતાને માટે પણ કંઈ વાપરી શકાતું નથી, સારી આમદાની છતાં મીઠું ને રોટલો ખાઈ પેટે પાટા ખાંખી ચલાવે છે અને દ્રવ્ય ભિયું કરી તે બીજાને વાસ્તે રાખી જાય છે. તે દ્રવ્ય જે શખ્સની પાસે આવેછે તે કુલણજી બની ઉડાવી દેછે.

દેવાથી ચોખ્ખા થવાના કેટલાક ફાયદા તથા કબજામાં આવેલું થોડું પણ ભંડોળ શી રીતે સહીસલામત રહે કીંવા ભંડોળ શી રીતે થાય તે નીચે બતાવવામાં આવે છે.

૧ પૈસાનો ખચાવ.—અગાઉ બતાવવામાં આવેલું છે કે દેવાદારનું ઉપાર્જીત કરેલું સધળું દ્રવ્ય તેના શાહુકારને ત્યાં જાય છે, તથા તેની મહા મહેનતની કમણીનો થોડો ભાગપણ તેના પોતાના ખપમાં આવતો નથી, માટે જો માણસ દેવા રહીત હોય તો ઉપાર્જીત કરેલું સધળું તેના પોતાનાજ ઉપયોગમાં આવે અને શાહુકારને ત્યાં જતું બચે.

૨. દ્રવ્ય સંબંધીની આનુરતાથી સ્વતંત્રતાને થતી હાની.—દેવાદારને તેના પોતાના માગનારની બીકથી ધંધા રોજગારમાં રોકાવાનું બનતું નથી, તેથી વારંવાર દેવાનીજ

ચિંતામાં ને ચિંતામાં નીદ્રા રહીત રાત્રિ ગુજારવી પડે છે, પરંતુ જેને માથે ઝડપુ નથી તે આનંદથી નિશ્ચિન્ત રાત્રિએ સૂઈ રહે છે તથા તેને ઊંઘ પણ ખરેખરી આવે છે. જેને કંઈજ દેવું નથી તેને એ હરકત કરતા નથી.

૩. તેની સાથે જેને જેને કામકાજ છે તે બધા તરફથી તેને અંતઃકરણની સાબાશી આપવાને થતી હરકત.—દેવાદાર તેના માગનારની કડવી ચોપડીમાં નોંધાવેલા છે તથા તેને તેના તરફથી ઘણું અપમાન મળે છે. હસમુખો ચહેરા જેને માથે દેવાનો બોલો નથી તેવાજ માણસને મુખારકબાદી આવે છે.

૪. સત્ય અને પ્રમાણિકપણું દાખલ થાય છે.—દેવાદાર વચન આપે છે પણ તે પ્રમાણે પાળતો નથી. તે બદધાનતથી દ્રવ્ય આપવાને અશક્ત હોય છે તેમ છતાં તે બ્યાજે લે છે તથા જીલ્ડ અને દગાને આ પ્રમાણે ઉત્તેજન આપે છે. ખીજા દાખલાઓમાં તેની અસર વિરૂદ્ધ રીતિએ એટલે ઉલટી થાય છે. મતલબ કે દેવા રહીત માણસોમાંજ એ સદગુણ રહેલા હોય છે.

૫. ગરીબને અને દરેક સારા કામને મદદ આપવાની શક્તિનું પેદા થવું.—ખીજનાં સુખમાં વધારો કરવો એ એક હુંદગાનીની સાદી માજ મળે છે. જે આપણું નથી તે ધર્મના કામમાં પણ આપવું અથવા દાન કરવું એવું કરવાનો આપણને લગાર પણ હક નથી. આપણે ઉદાર મના પહેલાં આપણે વાજખી કરનારા થવું જોઈએ. જો માણસ દેવાદાર ન હોય તો તેને કમાએલા નાણાંનો કંઈપણ ભાગ બ્યાજમાં આપવાનો નથી, તથા તે ભાગ વધે છે તથા કરકસર થી તેમાં ઉચેરા કરી વધારે ખચાવી શકે છે.

૬. કુટુંબને આશ્વાસન આપવું અને છોકરાંને સારો હાખલો આપવો.—દેવાદારનું કુટુંબ કેવી પીડા પામે છે તે હમણાંજ આપણે જાણ્યું છે. તેના ઘરમાં સુખશાંતિની છાયા સરખી પણ રહેતી નથી. ચૈસા નહિ જાગવનાર માખાપોનાં છોકરાં વારંવાર હડાહડ હોય છે. માણસ ઘણી વાતોમાં ડાહ્યો હોય તે તેનાં કુળ તરતજ જાગવતો નથી પણ બીજી આવતી પ્રજાનો મદદગાર થઈ પડે છે. દેવું પતાવ્યાથી થએલી સ્વતંત્રતા, તથા તેના કાયદાને હિંમતી વાદ રાખવા જોઈએ કે કોઈપણ સાધનથી દેવું ન થાય એ ઘણું અપનું છે. મીકાસ નામનો પેગંબર કહે છે કે:—

અરે માણસ ! હું તને જાણવું છું તે એકે જે સાફ છે તે તથા ધંધરને જે જોઈએ છીએ તે એજ છે કે પ્રમાણિક રીતે વર્તવું અને દયાને ચલાવું તથા પ્રભુની આગળ આપીને સેવકની રીતે જવું.

વાજબી રીતે કરવું તેની સાથે જ બીજી ફરજ આવે છે.

હાખલો.

દ્રવ્યનો રસ્તો.

જુનાઈડ સ્ટ્રેસનો નીવાસી બેન જામીન ફ્રાંકલીન ગયા સેંકડામાં ચીયરહાલ દશામાંથી જાડી સ્થિતિએ પહોંચ્યો હતા. તે તેની ધારણા પ્રમાણે સુખમાં તેના સાંજનીએ કરતાં ચઢ્યો અને તેના અનુભવી ડહાપણને લીધે તે પ્રખ્યાત થયો હતા. તેણે પુઅર રીચર્ડ (ગરીબ રીચર્ડ) ના નામથી સંપત્તિ જાળવવાનો રસ્તો એ નામનું કેટલીક ઉપમ વિખામણોવાળું પંચાંગ પુસ્તક પ્રગટ કર્યું હતું. તેના

ધણી બાધામાં ઉતારા થયા છે. તેમાંના કેટલાક ઇસારા મુ-
ખ્યત્વે કરીને ધુનાઈડસ્ટીસમાં ખરા પુરાવામાં લેવાય
છે. તે ટુંકા ને સર્વ અર્થવાળા ઘોડા શબ્દોમાં છે તોપણ
તે સહેલથી સમજી શકાય છે. ધારે કે તેણે પોતાની મજે
લોકોને શિખામણ આપી છે માટે જ્યો તે પ્રમાણે કર-
વાને ધ્યાનમાં રાખે અને તેનો ઉપયોગ કરે તથા જ્યો
હાલમાં દેશને આપાદ થવામાં જે હરકતો પડે છે તે નાબુદ
થવાને ધ્રુવે છે તેમને પણ ઉપયોગી છે, તથા તે શિખા-
મણો દરેક સ્ત્રી પુરુષને શ્રવણ, મનન ને નીદેધ્યાસ કરવા
લાયક છે.

સભ્ય વાંચનાર— ખીજા અંકકારે માન્યપૂર્વક કહેવત ત-
રીકે માન્ય કરેલું એવું પ્રમાણયુક્ત પુસ્તક તથા અન્ય અં-
કકારને ખુશી ઉપજે એવું કોઈપણ પુસ્તક આ સિવાય
ખીજું નથી એવું સાંભળ્યું છે. એક ન્યાયાધિશ પોતાના
ન્યાયના હોદ્દા તરીકે ખરેખર કહે છે કે આ પુસ્તક શી
રીતે દાખલો આપી તેને લાગુ પાડવું તે હું બતાવું છું. જ્યાં
વેપારીનો માલ હરાજ થતો હતો ત્યાં ધણાં માણસો ભેગાં
થયાં હતાં તે ઠેકાણે મેં મારા ઘોડાને ઝાડું થયું તોપણ
અટકાવી રાખ્યો. વેચવાનો વખત થયો નહોતો ત્યાં
ખરાબ વખત છે. એવી ચર્ચા ચાલતી હતી. તે મંડળીમાં
એક સ્વચ્છ વૃદ્ધ પુરુષ ઘોળાવાળા, ઘોળો ઝમો પહેરીને
ઢમો હતો તેને કહ્યું કે હું વેદ્યાસ મહેરબાની કરીને
કહો કે તમે વખતને વિષે શું ધારો છો તમે ધારતા
નથી કે દેશના ઉપર ભાર કરનો બોલે પડે છે તથી તે
ખરેખરા પડી ભાગશે. અન્ન શી રીતે એ કર આપવાને
શક્તિમાન થઈએ? અમારે એ વિષે શી રીતે કરવું તેની

શિખામણુ આપણા તો માટી મહેરબાની થયે. વેદવ્યાસ ઉ-
 ધ્યાને જવાખ આપ્યો. જો તમને મારી શિખામણુ જોઈતી
 હશે તો તે હું તમને ટુંકામાં આપીશ. તે થોડા શબ્દમાં
 અને ડહાપણુ ભરેલી અને યથાયોગ્ય છે અને તે ગ-
 રીખ રીચડની કહેવત છે. તેઓ સર્વ ભિન્ના થયા અને શું
 માલ છે તે આતુરતાથી ધ્યાન રાખી સાંભળવાને તે મ-
 હાર્ષીની આસપાસ વીંટલાઈ વળ્યા. તેણે જાણે પ્રમાણે વિ-
 વચન ચલાવ્યું:—

મિત્રો ! ખરેખર કર ઘણાજ ભારે છે અને તે સરકારે
 મૂક્યા છે માટે ખુશીથી કે નાખુશીથી આપણે આપ્યા વ-
 ગર છટકો નથી તેથી તેને જલદીથી અને સહેલથી આપી
 દેવા જોઈએ. જો કર સરકારને આપીએ છીએ તે સિવાય
 આપણા ઉપર ખીજા ઘણા છે, અને તેમાંના કેટલાએક તો
 એવા છે કે ભારેમાં ભારે છે. આપણે સરકારને જો કર
 ભરીએ છીએ તેના કરતાં ખમણે કર આજસને આપીએ
 છીએ, ત્રણગણા કરતાં વધારે મગરૂખીને આપીએ છીએ
 અને ચારગણા કરતાં વધારે મૂર્ખાઈને આપીએ છીએ.
 આ કર કમનશીબથી સુખ કરી શકતા નથી અથવા દુઃખ
 લેઈ લેતા નથી. આપણને એ કર સરકારના ખીજા કરોની
 સાથે વધારો કરે છે. જો કે આપણને સારી શિખામણુ
 મળે છે તે ઉપર કેટલીક વખત આપણાથી તક્ત અપાતું નથી.
 પરમ્પર જોએ પોતાની મજે યત્ન કરે છે તેનેજ તે મદદ
 કરે છે એવું ગરીબ રીચડનું કહેવું છે.

૧ જો સરકાર લોકોને જો વખત મળે છે તેનો ૧૦ મા
 ભાગ કરમાં આપવાનો ઠરાવ કરી નોકરીમાં કામ લ-
 ગાડે તો તે સરકારને જીતમગારજ કહેવી એવા વિચાર

આપણા મનમાં આવે છે પણ આપણે નિષ્ક્રમ્ય છીએ કે
 આજસનો કર તેના કરતાં ઘણાજ વધારે છે. આજસ
 રાગ લાવે છે અને આપણી છંદગીને ટુંકી કરે છે.
 મહેનતે જે પરિપૂર્ણ કરેલું હોય છે તેને આજસ કાઢ
 ની પેઠે જલદીથી ખાઈ જાય છે. ગરીબ રીચર્ડ કહે છે
 કે ઉપયોગમાં આવેલી કુંચા ઉજળી રહે છે. જો
 તમને તમારી છંદગી વહાલી હોય તો વખત ગુમાવશો નહિ
 કેમકે છંદગી વખતની બનેલી છે. ઊંચતા શિયાળથી શિકાર
 પકડાતો નથી, એ કહેવત જાણ્યા છતાં તેને જૂલા જઈ આપ-
 ણે જરૂર કરતાં ફેટલા બધા વખત ઊંચમાં ગુમાવીએ છીએ
 થી સૂવું અને ધોર, દુખનું કે મથાણું છે એમ ગરીબ
 રીચર્ડ કહે છે.

વખત એ બધી વસ્તુ છે ત્યારે જે વખત ગુમાવીએ છીએ
 તે કીમતી છે એમ ગરીબ રીચર્ડ કહે છે તે વાજળી છે.
 માઠામાં માઠું ઉડાઉપણું બીજાં ડેકાણું કરતાં આજસમાં છે
 એમ એ આપણને કહે છે. ગએલા વખત ફરીને પાછો મળતો
 નથી અને જે વખતને આપણે નિષ્ક્રમ્ય એટલા છે એમ
 કહીએ છીએ, તે હમણાં રહેતો નથી તેથી શાખીત થાય
 છે કે તે થાડો છે, ત્યારે ચાલો આપણે ઉઠો અને જે
 કરવાનું છે તે કરો તેથી એટલે ઉદ્યોગથી વધારે કરી શકીશું.
 તમારાથી એમ નહિ બને તો માઠામાં માઠી ગુચવણ આવશે.
 આજસ બધી વસ્તુને કહણ કરે છે પણ ઉદ્યોગ તેને સહેલા
 કરે છે, માટે જે માડો ઉઠે છે તેને આખો દિવસ તરફડી આં
 મારવાં પડે છે અને રાત્રે વધારે કામ કરવું પડે છે, તોપણ તે
 પૂરું થતું નથી. તમારા કામને તમે હઠાવો પણ કામ તમને
 હાથે એવું કરશે નહિ. દલપતરામ કવિએ કહ્યું છે કે

“રાત્રે વહેલા ને સુષ, વહેલા ઉઠે વીર, બળબુદ્ધિ બહુ ધન વધે, સુખમાં રહે શરીર.”

માટે સારા વખતને સારૂ ધરણ તથા ઉન્નદ રાખવી તેનો અર્થ શો? જે આપણી મજે આપણે સાવધ હોઈશું તો આજ વખતને સારા કરી શકીશું. ઉદ્યોગને ઘોકો પહોંચવાની જરૂર નથી અને ને આશા ઉપર રહે છે તે આશામાંને આશામાં બૂખ્યો રહી મરી જાય છે. મહેનત વગર નફો થતો નથી. ઉદ્યોગી હાથને સારૂ બેડ્યા વગરની જમીન નથી કેમકે જે હાથ તો બેડી બાંધીને સારૂ કરેલી હોય છે. જેને વેપાર છે તેને વજીફા છે અને જેની માગણી થાય છે તે તેની નફાની અને માતની કચેરી છે એમ ગરીબ રીચર્ડ કહે છે; પણ તે વેપારમાં મંડ્યા રહેવું જોઈએ અને માગણી તેની પાછળ પાછળ ચાલી આવે છે. વજીફા કે કચેરી બેમાંથી એકે આપણા કરે આપણને આપવાને અશક્ત થશે નહિ. આપણે ઉદ્યોગી હોઈશું તો કદી બૂખ્ય મરવાના નથી. ઉદ્યોગી માણસના ધર તરફ બૂખ્ય નજર કરે છે પણ માંહે પેસવાની તેને હિમત થતી નથી. દીવાની કામ કરનાર સિપાઈ કે પોલીસનો સિપાઈ બેમાંથી કોઈ ઉદ્યોગીના મકાનમાં પેસી શકતો નથી, કેમકે ઉદ્યોગ કરજ આપે છે અને તેને વધારવાને ધિક્કાર કરે છે. એના જેવો વારસામાં આપી જવાને તમને કોઈપણ ખજાનો અથવા તાલેવર સગાંવહાલાં જડનાર નથી. ઉદ્યોગ એ સારા નશીબની મા છે. અને પરમશ્વર બધી વસ્તુઓ ઉદ્યોગને આપે છે. તમે ઉદ્યોગ કરીને ઊંડું બેડો છો ત્યાં સુધી એ એવી સૂઝ રહે છે. અને તમે ઉદ્યોગી છો ત્યાં તમારી પાસે વસવાને તથા

રાખવાને અનાજ જોઈએ તોલું મળશે. આજનું કામ તે આજજ કરો કેમકે તમને માલૂમ નથી કે કાલે શું બનશે, માટે તે કાલ ઉપર રાખવું નહિ. આજ જે કામ કર્યું તેની ક્રીમત કાલ બમણી થાય છે એવું ગરીબ રીચર્ડ કહેછે. વધારામાં કહેવાનું એ કે તમારાથી આજ બને તે કાલ ઉપર રહેવા દેતાજ નહિ. જો તમે આકર હો તો તમારો સારો ધણી તમને આજસુ થયેલા પકડેએવું થાય તો તમે શર- માણો નહિ? જ્યારે તમે પોતેજ શેઠછો તો તમારે પોતાની મજા આજસુ થવાને શરમાવું ન જોઈએ? તમારે પોતાને વાસ્તે, પોતાના કુટુંબને વાસ્તે, પોતાના દેશને વાસ્તે તથા પોતાના રાજને માટે કેટલું બધું કરવાની જરૂર છે? તમા- રી આંગળીઓ વગર હલાવે હાલી શકતીજ નથી માટે શ્રાદ્ધ રાખો કે ઊંઘતી બિલાડીથી ઊંઘર પકડાતો નથી એવું ગરીબ રીચર્ડનું કહેવું છે, એ ખરું છે. તમે ધારો કે ઘણું કરવાનું છે અને કદાપિ તમે અશક્ત હાયના હો તોપણ એ ફામ કરવાને તમારે ખંતથી મંડ્યાને મંડ્યા રહેવું. તમે જોશો કે મંડ્યાને મંડ્યા રહેવાથી માટી અસર થશે; કેમકે હજારો એક એક ટાંકણું મારીએ તો માટી પથરાઈ ટંકાઈ જાય છે. ઉદ્યોગ કરવાથી અંતે (લંઘર) વહાણનું માટું જહું દોરડું સરખું પણ ઊંઘર કાપી નાંખે છે અને નાના નાના ધાતી માટું એકનું ઝાડ કપાય છે. કહેવત છે કે “દીપે દીપે સરોવર બરાય ને કાંકરે કાંકરે પાણ બં- ધાય” એ ખરું છે.

મને લાગે છે કે તમારામાંના કેટલાએકનું કહેવું હું સાં- બળું છું. માણસે પોતાની મજા ઉત્પન્ન કરવું તેને નવરા- શની જરૂર નથી. ગરીબ રીચર્ડે કહ્યું છે કે હું મારા

મિત્રો ! હું તમને કહીશ. જો હલકી રીતે વખત જતા હોય તો તમારા વખતને સારી રીતે કામ લગાડો અને તમે એક પાળ પણ નકામી ગુમાવશો નહિ. નવરાથનો વખત ફાઇપણ ઉપયોગી કામ કરવાનો છે. હંદગાનીમાં મજેદારી નવરાથ અને હંદગાનીની આજસાઈ એ બે જુદી વસ્તુઓ છે. ઘણાક કામ કરતા નથી તથા ઘણાખૂંડા મહેનત કર્યા સિવાય ફક્ત તેમના વડવાની દોષતના આધાર ઉપરજ રહી શકે છે ખરા પણ તેમનાથી કોઈ ધારેલું કાર્ય થતું નથી, અને જેની જરૂર છે તેને પણ ભાગી નાંખે છે. ઉદ્યોગ જોઈતી સગવડ આપે છે તથા ઘણી આખરૂં આપે છે. ખુશીને ચહાણો ને ઉદ્યોગ કરશો તો તે તમારી પાછળ પાછળ ચાલી આવશે. ઉદ્યોગી કરને પહેરવાનાં પુષ્કળ કપડાં મળેછે. જો તમારી પાસે ગાય તથા ઘેડું ઇત્યાદિ હશે તોજ દરેક મનુષ્ય સારી રીતે તમને માન્ય આપશે.

(૨) આપણો ઉદ્યોગ દહ, નિરંતર અને સંભાળ રાખી આપણી નજર નીચે બંદોબસ્તથી થયો જોઈએ અને તેને વાસ્તે ખીજ ઉપર ધણોજ ભરસો રાખવો નહિ એમ ગમીજ રીચડનું કહેવું છે.

મેં વારંવાર અસેરેલું ગાડ જોયું નથી.

તમજ જોએ સારી રીતે તે ચઢતી કળામાં ઉદ્યોગથી દહ હોય તથા કુટુંબની સ્થિતિમાં વારંવાર ફેરફાર થાય એ પણ જોયું નથી.

ત્રણ જાતનું અસેડવાપણું એ ખરાબ ને લાલ લગાડવા જેવું છે. જો તું તારી દુકાનની સંભાળ રાખીશ તો દુકાન તને સંભાળશે. જો તમારું કામકાજ ચાલતું હોય તો તેને

ચાલવા દેવું પણ ન હોય તો તેને બંધ ન કરતાં કામને લાવે.

જેમની પાસે હજી છે તેવડે વધારે વખત ખેડવા કરે
એટલે તેને પકડો કે હાંકો.

શુકની આંખ તેના બંને હાથ કરતાં વધારે કામ કરે છે.
એટલે પોતે જાતે કામ કર્યા કરતાં તેના ઉપર નજર રાખે
તો વધારે કામ થાય છે. સંભાળ વગરનું જોખમ સાતવ-
ગરના જોખમ કરતાં વધારે છે. કામ કરનારા ઉપર ત-
મારું દેખરેખપણું રાખો ને તેમને વાસ્તે તમારી નાણાંની
કાચળી ખૂલી મૂકો. ખીજની સંભાળ ઉપર વધારે બ-
રોસો રાખ્યાથી ઘણા જણ ખરાબ થઈ ગયા છે કેમકે
આ દુનિયાના કામકાજમાં નજર રાખીને કામ કરવાથી
માણસ બચેલા છે પણ ફક્ત વિશ્વાસથી બચ્યા નથી.
માણસની પોતાની સંભાળ નફા ભરેલી છે કેમકે જો ત-
મારી પાસે નીમકહલાજ નોકર હોય ને કામ કરે અને તમે
પોતાની મેળે કામ કરો તે બેમાં તફાવત છે. થોડી બૂજ
ઠાઈ વખત માટામાં માટો બિગાડ કરે છે. થોડાના ના-
જના ખીજાની તંગીને લીધે નાજી બાંધ્યું છીએ અને
નાજને લીધે થોડો શુભાવીએ છીએ અને થોડાને લીધે
સ્તારને બાંધ્યું છીએ, અને આ પ્રમાણે બનાવ બનાવથી
માટી ફાજને દુશ્મનથી પકડી પાડવાનું બને છે તે સર્વ
નુકસાન પેલા થોડાની નાજના ખીજા જેવી હલકી વસ્તુની
સંભાળ ન રાખ્યાથી બન્યું છે. કહ્યું છે કે માટા માણસની
હલકી ભૂલની માટી કીમત થાય છે.

(૩). હે મારા મિત્રો! ઉદ્યોગથી અને પોતાના કામ ઉપર
ધ્યાન રાખ્યાથી આવું સારું પરિણામ થાય છે એમ છતાં
પણ તેની અંદર કરકસરને ઉમરવી જોઈએ કે નથી આપણા

ઉદ્યોગને આપણે વધારે ફતેહમંદ કરી શકીએ છીએ. એક માણસ થોડા જ મળવે છે તેમાંથી શી રીતે બચાવવું તે જાણતા નથી તો તેની રાખેલી ટેકમાં બધી જીંદગી થરાણ ઉપર ધસાયા કરે છે તેથી તે જ્યારે મરી જાય છે ત્યારે એક દમડી જેટલી મિલકત પણ તેની પાસેથી નીકળતી નથી. માઠામાં માટું રસોડું હોય તેમાં રાંધવાની વસ્તુઓના ભભકાદાર ને સ્પષ્ટિ જોરાક કરવાને સાહિત્ય જાગીરો અર્ચાઈ છે અને અર્ચાય છે. એના દાખલા મળવવાને વાસ્તે ઘણી જોળ કરવા જવાનું નથી.

ખાઈડીઓ જ્યાં સુધી આ કે વાતો કરવાની ગમત મળે ત્યાં સુધી કાંતવાનું ને ગુંથવાનું છોડી દે છે, એટલે એટલો વખત ગુમાવે છે. સૂતાર છિદ્ર પાડવાને ચીરવાનું તથા કાપવાનું છોડી દે છે એટલો વખત તે ગુમાવે છે.

જો તમ તાલેવર હો તો તમ દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવાનો તથા મળવવાનો વિચાર કરજો. અમેરિકાના ઇન્ડિયનોએ, સ્પેનને તાલેવર બતાવ્યું નથી એટલે સ્પાનીશ આર્યલોકોએ તે દેશ જીતી લીધો તેથી તેની ઉપજ તેમના હાથમાં આવી પણ તેમની પાસે કંઈ બચ્યું નહિ, કારણ કે તેમનું અરથ તેમની કમાણી કરતાં વધારે હતું.

તમારી અર્ચાળ ચાલવાળી બેવકુશી કાઢી નાંખો એટલે અરાબ વખત, ભારે કર અને માથા કુટુંબનું ભારે અર્ચ થાય છે એ બાબતની ફરીઆદ કરવાનું કારણ સરખું જ મળશે નહિ.

! સ્ત્રી, રમત, પીવાના માદક વ્યસ નીપદાર્થ તથા જુગલું એ સંવર્તિને ઓછી કરે છે અને તંગીમાં વધારો કરે છે.

વળી વધારે એકે જો એક પણ દુર્ગુણને મદદ આપશે તો તેનાં બે છોકરાં ઉત્પન્ન થશે. તમારે વિચારવું જોઈએ કે નાનું કાણું, થોડી માલ પીવાની ટેવ એ દિવસે દિવસે વધારે ક્રીમતી થઈ પડે છે. જીણું લૂગડું, ને થોડી માલ શાખ જે કશી વિસાતમાં નથી તે ખીરે ખીરે વધે છે માટે માલ રાખો કે ધણું થોડું હાય તે ભિયું થયાથી ઢગલા થાય છે માટે થોડું પણ ખરચ થાય તેની સંભાળ રાખો. નાનામાં નાનું કાણું માથા વાહાણને જુડાડે છે એવું ગરીબ રીચડું કહેવું છે. અને ફરીને ખીજું કહેવાનું કે બેવકુફ ઉભણી કરે છે તેને ડાહ્યા માણસ જન્મે છે.

અહિં તમે સર્વ ભિગાંછો અને આ વેચાણમાં નફો થવાની આશા રાખો છો તથા તમે તેને સાંચું છે એમ કહો છો પણ તમે તેની સંભાળ ન રાખો તો તે તમારામાંના કુટલાકને નુકસાન કરશે. તમે ધારો છો કે તેઓ સોંધું વેચશે તો કદાપિ તેની ક્રીમત કરતાં પણ તે સોંધું વેચશે પણ જો તમને તેમના સોંધા સંબંધી કંઈપણ પ્રસંગ આવે નહિ તો તમને તે ધણું માંધું પરવડે. ગરીબ રીચડુંની કહેવત સ્મરણ કરો. “તમારે જેની જરૂર નથી તે ખરીદો અને જેની જરૂર છે તેને વેચો તો તેનું ફળ શું?” જો તમે દમડીની ક્રીમત કરશો તો તમે વધારે ખર્ચ કરતાં અટકશો; એનો અર્થ એ છે કે સોંધું ફક્ત દેખાવમાં છે પણ તે ખરેખર નથી. જે સોદો ઉપર ઉપરથી સારો દેખાય તેમાં નફો કરતાં નુકસાન વધારે થાય છે. ખીજું જન્મ ગાએ કહેલું છે કે ઘણા માણસો હજારો વસ્તુ ખરીદવાથી ખરાબખરાબ થઈ મથા છે, જે લીધાથી પસ્તાવો થાય તેવું કરવું એ બેવકુફી છે, અને આ બેવકુફીની રીતિ જ્યાં હજાર

રાજી થાય છે ત્યાં ઉઘાડી જણાય છે. ઘણા ખરા ટાપ-
 ટીપીઆ ટાપટીપ જળવવાને ભૂખ્યા રહે છે ને તેનાં કુટુંબને
 અંધા ભૂખે મારે છે. ગરીબ રીચર્ડનું કહેવું છે કે મ-
 ખમલ, સાદીત અને રેશમનાં લૂગડાં રસોડામાં પાથરીએ
 તે જેમ નકામાં છે તેમજ ટાપટીપ પણ છે. હુંદગાનીમાં
 એ જરૂરની વસ્તુઓ નથી. જ્યાં ઉપયોગ હોય ત્યાં એની
 ઘોડીજ જરૂર પડે છે. ફક્ત તે સારાં દેખાય છે એટલુંજ,
 પણ તેના વિના તમને અધવડ શું પડે છે? આ અને બીજી
 ઉડાઉની વસ્તુઓ ગરીબી દશામાં લાવી મૂકે છે. અને જેઓ
 ખરીદ કરવાને સખતાઈથી આતુર હોય છે, તેઓની જે દશા
 ઘણું હોય તે તપાસો અને લેવાની મરજી થાય ત્યારે ઉદ્યોગ
 અને કરકસરને યાદ કરો. ગરીબ રીચર્ડનું કહેવું છે કે ગૃ-
 હસ્થતા ઘુંટણ કરતાં ખેડૂતનો પગ મારો છે. કદાપિ તેની
 પાસે ઘોડી મિલકત જેમાંથી શું નીકળશે તે જાણતા નહિ
 હોય તેવી મૂઝા જવાને રહેતી હશે. તેઓ પારતા હશે કે
 આ દિવસ છે ને રાત આવવાની નથી અને આટલું ઘોડું
 ખર્ચીએ છીએ તે કંઈ વધારે કીમતી નથી પણ એમ ક-
 રતાં ગણતરી કરો તો વધારે જણાઈ આવે. હમણાં
 કૂવાને જોયા કરીએ તો કોઈ દિવસ તળીએ પહોંચીએ
 નહિ એમ ગરીબ રીચર્ડ કહે છે. તેમજ જ્યારે કૂવો સૂ-
 કાઈ જાય ત્યારે પાણીની કીમત જણાય. આ શિખામણ
 કોઈપણ કાર્ય કરતાં પહેલાં જાણવી જોઈએ કેમકે પછીથી
 કંઈ વળતું નથી. આગ લાગ્યા પછી કૂવો ખોદવા જેવું
 થાય છે. જે તમારા જાણવામાં નાણાની કીમત આવે તો
 જાણો અને ઘોડુંક નાણું લાવો. ગરીબ રીચર્ડનું કહેવું છે
 કે જે ઉપારે લેવા જાય છે તે દીલમીગી પણ સાથેજ ખ-

રીદતા આવે છે. ખરૂં છે કે આવા લોકોને ઉધાર આપે
તા તે ફરીને પાછા લેવા આવે ત્યારે તેમને મળે નહિ તે
વિષે ડીકની અગાડીની શીખામણ જુઓ.

જો તમને પોશાકની મગરૂરી આવતી હોય ને તે બે-
વાની ઇચ્છા થાય તો તમારા મન સાથે પ્રથમ વિચાર કરો
અને પછી તમારી નાણાની કાયળી તપાસો.

મગરૂખી એ ભીખ માગનારને વધારેમાં વધારે ઉર્ધ્વત
ખતાવે છે. જ્યારે તમે એક સારી વસ્તુ ખરીદેલી હોય
ત્યારે તેની દથ વધારે ખરીદવી જોઈએ. કારણ કે તેનો દે-
ખાવ ખરીનો એકસરખો છે, પણ ડીક કહે છે કે આપણે
થતી આશાને જો પહેલીજ અટકાવીએ તો સંતોષથી ખરી
અટકે છે, એ ખરૂં છે. ગરીબ માણસને શ્રીમાન ખ-
નાવવાના જીએ એ એવકુશી છે, તેવીજ નકામતી વસ્તુઓ
ખરીદવી એ એવકુશી છે જમ દેડકો ફૂલીફૂલીને બળદ જોવો
થતાં મરી ગયો એ પ્રમાણે થય છે.

મોટા વહાણ ઉપર ભર દરિયાનાં તોફાન વધારે આવે
છે પણ નાની હોડીને કિનારાની પાસે રાખવામાં આવે છે
તેથી તે સહીસલામત ચાલી જાય છે.

એવકુશી જલદીથી શિક્ષા કરાવે છે તેને વાસ્તે ગરીબ
રીઝડ કહે છે કે મગરૂખી પોગળને જમ છે અને તિર-
સ્કારનું વાળું કરે છે. મગરૂખીને સવારનું જમવાનું ધણું હોય
છે ને ગરીબી દયા એ તેનું જમણું છે અને સાંજ
વાળું કરવાને ફજેતી મળે છે. આ પ્રમાણે મગરૂખી કરવાથી
ફેટલું બધું વેઠવું પડે છે તે તંદુરસ્તી વધારતી નથી અને
દુઃખને દૂર કરતી નથી. તે માણસની મનશક્તિઓમાં વ-
ધારો કરતી નથી પણ અદેખાઈજ વધારે છે અને કમન-

શીઘ્રે દશ વખત લાવે છે.

આ પ્રમાણે ખાલી બપોરને વાસ્તે દેવામાં પડવું એ કેવી ઘેનાઈ છે. દેવું કરનારની વધારેમાં વધારે છ માસ સુનીચ થાપ રહે છે. કેમકે એકલી મુદત સુની થાઈ જાયનું નથી પછીથી તેમની પાસે રોકડ હોવું નથી તેથી આખરે તો જવા હતા તેવાજ રહે છે. તમે વિનયારે કે જ્યારે તમે દેવું કરવા જાઓ છો ત્યારે શું થાય છે? તમે તમારી સ્વતંત્રતા ખાજીપર મૂકો છો. તમે જ્યારે વખત પ્રમાણે દેવું અદા કરતા નથી ત્યારે તમે તમારા શાહુકારને માં ખતાવવાને શરમાઓ છો. જ્યારે તમે તેની સાથે બોલો છો ત્યારે તે શું બોલશે તેની ખીક રાખો છો. તમે છટકી જવાને દયા ઉપજાવે એવી માફ માગો છો અને ગરીબ થાઓ છો. એ પ્રમાણે તમે તમારી સ્થિતિને હલકી કરો છો અને દળદબાને ખુઓ છો, તથા જૂઠું બોલવાના સમુદ્રમાં ડૂબી જાઓ છો તેથી પહેલાં દુર્ગુણ દેવું ને ખીજી જૂઠું બોલવું એ બે તમારામાં આવે છે, માટે ગરીબ રીચડ કહે છે કે દેવાદારના ઉપર બેસીને જૂઠું તમે હાંકે છે.

હવે છેલ્લું કહેવાનું એ છે કે અનુભવ એ વહાલી નિશાળ છે. પણ તેમાં બેવકુફ કંઈજ શીખતા નથી. એ ખરું છે કે આપણે શિખામણ આપી શકીએ, પણ આપણે સાલસલકત આપી શકતા નથી. યાદ રાખો કે જે વિચાર કરતા નથી તેને મદદ મળી શકતી નથી માટે જો તમે તર્કશક્તિથી જે વિચાર આવે તેને સ્થાનમાં ન લ્યો તો તમારી મરજી તમને જાણમાંજ નાંખશે પછી નીકળવું બાણું કહણ પડશે.

આ પ્રમાણે તે વૃક્ષ ગૃહસ્થે તેનું પ્રવિત્ર બાપણ પુરું કર્યું

અને લોકોએ તેને મંજુર રાખ્યું તથા તેની સલાહ પ્રમાણે ચાલવાનો નિશ્ચય કર્યો એટલે જલદીજ વિરૂદ્ધ રીતે વર્તવાનું તેમની નજરમાં આવ્યું. જો કે આ સાધારણ ઉપદેશ હતો અને તે જાહેર હરાજ કરતો હતો તથા લોકોએ સખીપણથી એની યોગ્ય સલાહ ખુશીથી ખરીદ કરી.

જાન વેસલીનો નાણાના ઉપયોગ વિષેનો અભિપ્રાય.—જાન વેસલી એ એક ડાહ્યો અને સુસ્ત માણસ હતો, તે આશરે એકસો વર્ષ ઉપર મર્યું પામ્યો છે. તેનાં ધણાં-ક લખાણો છે તેમાંનો એક ઉપદેશ નાણાના ઉપયોગ વિષે ને આપેલો છે તેમાં ધણીજ કીમતી ચિખામણો છે મારે તેનો કંઈક સારાંશ નીચે આપવામાં આવે છે.

કવિઓ, વકતાઓ અને તત્ત્વવેત્તાઓએ ઘણું કરીને સર્વ પ્રજામાં અને સર્વ કાળમાં નાણાની વિરૂદ્ધ નિંદા કરેલી છે પણ આ સર્વ ઉલટું છે. પૈસાનો ખ્યાલ તે સર્વ પાપનું મૂળ છે પણ તે વસ્તુ પોતાની મજે નથી એટલે નાણું જાતે નથી. વાંક પૈસા ઉપર મેલવો એ યોગ્ય નથી પણ તેનો ઉપયોગ કરનારા ઉપર મેલવો જોઈએ. એટલે દ્રવ્ય આપણાથી વર્ણુન ન થાય એટલી નોકરી ખરી સુધરેલી પ્રજામાં અને જીવંતોના સાધારણ કામકાજમાં સર્વ કાળ કર્યા કરે છે. તે આપ લે કરવામાં તથા વ્યાપાર અને સર્વ સારી રીતભાતમાં ઘણું કીમતી ઓળખે છે. તે બૂઝ્યાનો ખોરાક, તરસ્યાની તરસ મટાડનાર, નાગાનો ચોથાક અને આખરનું સાધન છે. તેનાથી કુંવારીઓને સ્વામી, નિરાશ્રિતને આશ્રય અને ધણીને ધણીઆણી મળે છે. ગુનેગારનો ખચાવ, માંદાની આરોગ્યતા અને મૃત્યુનો ખણ કંટક દરજ્જો એનાથી ખચાવ થાય છે; પણ એ કીમત

મતી જરૂરીઆત વસ્તુનો શી રીતે ઉપયોગ કરવો તે અ-
વશ્ય જાણવું જોઈએ.

પ્રથમ—તમારાથી ખતી થકે ઐટલું મળવો.

વધારે ગાધું સોનું ખરીદ કર્યા સિવાય આપણે ખરું મ-
ળવું જોઈએ, તેને વાસ્તે વધારે અ.પના નથી તોપણ તે
કીમતી છે. આપણી તંદુરસ્તીને અન્યાય ન થાય એમ વ-
ધારે કાયદો મળવવાને ખંતથી મંડ્યાને મંડ્યા રહેવું જોઈએ.
આપણે કોઈપણ પાપ ભરેલા ધંધામાં રોકાવું નહિ અને
આપણને નુકસાન થાય એવી રીતે આપણા દેશના કાયદા
તથા મહાન પ્રભુના નિયમની વિરૂદ્ધતા આવે એવો ધંધો
કરવો નહિ. ધંધા રાજગારમાં જુઠાણું અને ડગાઈ જે જો-
ઈએ છીએ તેનો તો પવિત્રતાથી ત્યાગજ કરવો જોઈએ.
આપણે આપણા પાડોશીને દુઃખ દીધા સિવાય આપણા
કાયદાને મળવી શકીએ છીએ. આપણે જીગડું રમીને તે-
ના પૈસા મળવતા નથી. આપણે આપણે ધંધો વધારવાને
ખીજના ધંધાને નાજુદ કરવાને જન કરી શકતા નથી. આ-
પણે રાજ્યવ્યવહારના પ્રધાનપણાને પોતાની મજે અથવા
ખીજની મારફતે તેના વ્યભિચાર અથવા સ્વભાવ વિરૂદ્ધ
જે મજે તે જોઈતું નથી.

આ ઉપયોગ કરવામાં સાવધ રહી તમારાથી મળવી થ-
કાથ ઐટલું મળવો. પ્રમાણિકપણે ઉદ્યોગ કરી મળવો.
તમારી મનશક્તિને ખને તે રીતે એ મળવવામાં કામ
જમાડો. વખત ગુમાવશો નહિ. દરેક કામકાજમાં તમને દરેક
દિવસે ને દરેક કલાકે તથા દરેક પળે કાંઈ પણ માગણી થશે,
આ એવકુશી ભરેલી વગર નફાની ગમત વાસ્તે લગાર પણ
વવરાશની રજા તમને આપવામાં આવશે નહિ. જેવી રી-

તે તમારા હાથ કામ કરવાને યોગ્ય માન્ય થઈ તેવી રીતે
તે કામ જોર અને ઝડપથી કરે. જેમ અને તેમ જન્યોથી
કરે પણ કામ કરવાને વાર લગાડ્યા નહિ. ફલાણે દિવસે
કરાશે, ફલાણે ફલાકે કરાશે એમ કામને આશા ઉપર રાખ-
વું જ નહિ. જે તમે આજ કુટ્ટી શકતા હો તે કાલ ઉપર
રાખતા જ નહિ. તમે કામ કરતાં જીંધણુસી તરીકે બગાડાં
આતા નહિ. તમારું બધું જોર કામમાં જ લગાડો. આપિ,
બાપિ અને ઉપાધિને જાળવી રાખાતી નથી એમ નીસાસા
મૂકી બોલતા નહિ. વગર સંભાળ તથા ઘોડી કાળજીથી
કંઈ પણ કામ કરતા નહિ પણ કાળજી ને સંભાળથી કરે.

પરમ્પરે તમને જે સમજ શક્તિ આપી છે તેનો નફો
ઝળવવાને વારતે ઉપયોગ કરો અને તમારી સાધારણ
અકલ્પથી તમારાથી બની શકે એટલો નફો ઝળવો. 'આ
બાબતનો ઘણા ઘોડા માણસો અનુભવ કરે છે એજ આ-
શ્ચર્ય છે. પોતાના બાપદાદાથી ચાલતી આવેલી રીત પ્ર-
માણે માણસો કેવી સુસ્ત રીતિએ ચાલતા જાય છે. ત-
મારે બીજાના અનુભવ ઉપરથી અભ્યાસ રાખવો ન
જોઈએ પણ તમારા પોતાના અનુભવ ઉપરથી વાંચો
અને તમારે કરવાની દરેક બાબતમાં તેનો ફેલાવો કરો.
તમે કાલે કરવાના હો તે કરતાં આજ જ કરો તે ઉત્તમ છે
તેથી તમે જોશો કે તમે જે જાણતા હતા તેનો આવરો
કેવો થયો છે.

બીજું—તમારાથી બની શકે તેટલું બચાવો.

તમે તમારી અમુલ્ય મનશક્તિનો કોઈપણ ભાગ ફક્ત
તમારી ચરબીને સંતોષ આપવાને તથા મનશક્તિને ગજ
તે જાતનો આનંદ આપવાને નફામાં જવા દેતા નહિ.

માદક પદાર્થો પીવાની જેવને અથવા કંઈ પણ અસમને તમારે રાખવું જ નહિ. માન્યતા અર્થ કર્યા વિના ભાગવાંતી નથી માટે તેથી સાવધ રહેજો. નાણુકતા અને તકલ્લેદીય-જ્ઞાનો પિછાર કરે છે તથા સાદા સ્વભાવ અને સાદી રીતમાં સંતોષ માનજો. તમારી આંખને સારાં લાગે એવાં ચળકતાં ધરણાં જેની જરૂર નથી એવામાં નકામો અર્થ કરી તમારા પૈસાને નકામો જવા દેશો નહિ; કેમકે આપણે પહેલાં બતાવી ગયા છીએ કે આપણા દેશમાં માટામાં માટી રકમ એમાંજ અર્થાય છે.

માણસોના ખાલી વખાણ ઉપર સાનંદાશ્ચર્ય પામી છંદગાનીની ખાલી માટાઈના સંતોષને વાસ્તે કંઈ પણ મૂકશો નહિ.

તમે લોકોનાં મીઠ્યા વખાણ જે ધણાં માધાં છે તેને તો ખરીદ્યોજ નહિ. પરમથરે તરફથી જે ચોખ્ખતા અને માન મળે છે તેમાંજ સંતોષ માનજો. આ વિષે આપણા દેશમાં લભ તથા મૃત્યુના અર્થમાં જે માટામાં માટી રકમ જાય છે તે અગાડી બતાવી ગયા છીએ તે આ જગ્યાએ પુનરાવર્તન તરીકે સુત્રરૂપે બતાવ્યું છે.

ત્રીજું—તમારાથી બની શકે તેટલું આપો.

કોઈપણ નફો મળે અથવા બારે રકમ બચે એવી વાત સાંભળે તો તેથી આશ્ચર્ય પામશો નહિ કેમકે એમાં કોઈજ મૂલ નથી. જે માણસ અગાડી વધતો નથી તે કંઈપણ કરી શકતો નથી. જે માણસ કંઈપણ ખરો વ્યય કરે નહિ તે સર્વ અહિંજ મૂકી જાય તો તેણે કંઈજ ક્યું નથી; તેમજ જે કમાણી કરી તેને ઉગાવી દીધું તે પણ તેવુંજ જાણવું.

આપણા માણેક જે પરમપ્રભુ પરમધર તેમણે આ દુ-
નિયામાં જન્મ આપી આપણને માણેક તરીકે અહિ મા-
કલ્યા નથી પણ કારભાર કરનાર તરીકે માકલ્યા છે, માટે
સારામાં સાચી રીત અને તે માણેક ખુશી થાય એવી રીત
વર્તવું જોઈએ. અહિ જે બધી માલમતા છે તે તેનીજ
છે, આપણી લગાર પણ નથી. જેનો આપણે ઉપયોગ
કરીએ છીએ તે પણ તેનીજ છે તેણે આપણને બાણું રપ-
૯ અને અસર કરે એવી રીતે શાસ્ત્રીય વચનમાં કહેલું છે
કે આપણે પવિત્ર અને શુદ્ધ થવું એ સર્વનો આધાર
આપણી કરણી ઉપર રહેલો છે. કહ્યું છે કે જેની કરણી
તેથી પાર ઉતરણી.

જે તમે નીમકહલાલ અને ડાહ્યા કારભારી થવાને ઇ-
ચ્છતા હો તો તમારે ચોતાને માટે જે વસ્તુની જરૂર છે
તે પૂરી પાડવાનો ચત્ત કરો. પહેલું તમારે ખોરાકને વાસ્તે
અનાજ, પહેરવાને વાસ્તે લૂગડાં જે લૂગડાં ઝડપુ પ્રમાણે
અને આપણા અંગનું રક્ષણ થાય એવાં પસંદ કરવાં જો-
ઈએ. તંદુરસ્તી સારી રહેવાને યોગ્ય કસરત જોઈએ અને તેથી
હૃદયમાં થાય અને આપણા કારભારવાહાર ચાલે. ખીજું તમારું
શીક્ષી, તમારાં છોકરાં; તમારાનો કર ચાકરો અથવા ખીજી
જે તમારાં ઘરમાં હોય તેમનું રક્ષણ કરો. આ બધું કર્યા પછી
તમારી પાસે બધે તે તમારા ઘરની આસપાસ રહેતાં હોય
જે તમારા ઉપર વિશ્વાસ રાખતા હોય તેમના ઉપયોગમાં
આણો અને એમ કરતાં બધે તે તમારા મનુષ્ય પ્રાણીના
રૂડાને વાસ્તે ઉપયોગમાં લાવો અને એમ કરતાં બધે તે
તમારી બરજી પ્રમાણે ગમે તે સારા માર્ગમાં ખરચો. ત-
મને ઇશ્વર જેવી જીવિ આપે તે પ્રમાણે તમારું કુટુંબનું તથા

સર્વ મનુષ્ય પ્રાણીનું કલ્યાણ થાય એવો તન, મન અને
ધનથી ઉદ્ધોગ કરો.

જોડી અને ખરી ઉદારતા.

આ ભારત દેશમાં સારાસારનો વિચાર કયાં વિના ઉ-
દારતાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, એ પણ એક દેશની
કંઠાલીઅતનું કારણ છે. ઉદારતા ઘણી પ્રકારે કરવાની
છે પણ આજસુ તથા દુર્વ્યસનને મદદ કરવાને નાણું ઉડા-
વવું એ પાપનોજ માર્ગ છે. જે નાણું મદદ કરીએ તેની
અસર કેવી થાય છે, તેનો લગાર પણ મન સાથે વિચાર
ન કરવો એ બેવકુરી છે. કેટલાક મનુષ્ય પોતાની ઉદારતા
ફક્ત નામને માટે રાખે છે તથા ઘણી ભીખ આપે છે.
આપણે પિતા જે સ્વર્ગમાં છે તેને ખુશી કરવાને ઉદાર થવું
ચોગ્ય છે. જે માણસો નામ વાસ્તે ઉદારતા ખતાવે છે તે
ખીલકુલ વખાણવા લાયક નથી. આપણે અહિં કેટલાક
નાણું વ્યાજે આપનારા તથા વ્યાપારી તેઓના ધંધામાં
દગો કરીને તથા ગરીબ માણસોને નુકશાન કરેલું હોય તેનું
જે પાપ થાય તે નિવારણ કરવાને ભીખ આપે છે; તથા
અધર્મથી મળવેલું હોય તેમાંથી દયાંશ પોતાના ધર્મના
કામમાં આપે છે; અથવા યાત્રાએ જાય છે કે જેથી તેમનાં
કરેલાં પાપ ધોવાય પણ એમનાં કરેલાં પાપ કોઈ દિવસ
એમ કંઠાથી જતાં નથી અને જવાનાં નથી એ અમુક્
માનજો.

કેટલાક એમ ધારે છે કે, ભીખારીને આપવાથી આ-
પણને સ્વર્ગ મળશે. જે વાજખી ને જે પાત્ર હોય તેનેજ

દાન આપ્યું હોય તો તે કામદાકારક છે, પણ ધાતકીપણું વ-
ધારવાને દાન કરવું એ ખાટામાં ખાટું પાપ છે.

સન ૧૮૮૧ ની સાલના વસીપત્રક પ્રમાણે હિંદુસ્તાન-
માં ૧૨૫૧૫૫૬ બીખારી હતા અને તેમનો બીખ માગવા
સિવાય બીજા કંઈજ ધંધો હતો નહિ.

પ્રોફેસર રઘુનાથ મુડલેર કહે છે કે:—

મદ્રાસમાં હું દરરોજ ઘણા બીખારીઓને બારણે બા-
રણે બીખ માગતા જોઈશું. તેઓ એ ધંધો લઈનેજ નેહા
છે ને તે તેમના બાપદાદાથી તે વારસામાં મળેલો છે એમ
જણાવી હોશે હોશે બીખ લે છે, અને કેટલાક તો તાલેવર છતાં
પણ બાપ દાદાનો ધંધો છે એમ ધારી બીખ માગવાની
ખાટાઈ માનનારા છે અને તે ગરીબને ઘેરથી પણ ઉઘરાવે
છે. આ બધું જ ગરીબ મહામુશ્કિલથી પોતાની જાતિ કમા-
ણી કરી પરાણે પૂરું કરે છે તેમના ઉપર બોલરૂપ થઈ પડે છે એ
શું જીલમ નથી? દરેક હિંદુ સારી રીતે જાણે છે કે, આ
આજસુ માગનારાઓ હજાર રરેથી બીખ માગે છે. ગુ-
જરાતમાં વડાદરા બ્રહ્મણને માઠસાતિ એ બાબતમાં બહુજ
પ્રખ્યાત છે. તેઓમાંના ઘણાપરા દરમ.સે ૪૦ રૂપિયા કરતાં
ઓછા પગાર પાડતા નથી અને બીખ માગીને પૈસાદાર થ-
એલા હોય છે, તથા તેઓ પોતાના ગામમાં પણ બીખ મા-
ગવાને શરમાતા નથી એ અતિ શોચનીય છે. આ બીખ મા-
ગનારા સિવાય ગોર લોઢે પોતાના યજમાન પાસે તથા બીજી
રીત ધર્મને બહાને હજારો ટોંગ કરીને દ્રવ્ય મેળવે છે
તોપણ પોતે ખરાબ થાય છે ને બીજાને કરે છે.

જો આવા બીખારીઓ જેમને હાથ પગ ધ્યાદિ અ-
વયવો સંહીતલાભત હોય છે તથા લઘુ જેવા હોય છે તેઓને

પોતાના મુજરાનને વાસ્તે કામ કરવાની જરૂર પાડવામાં આવે તો આપણા દેશની દોલતમાં ધણી દરજ્જે વધારા થાય.

ધણ રખડતા આળસુ માણસો નાતો જન્મ છે તેના ઉપરજ આધાર રાખનારા છે. કેમકે આ દેશમાં સાતિસાજન તથા જમણુવારનો ભારે પ્રચાર છે તેથી તેમને તેનો ઘાટો આશરો મળે છે. તેઓ ઠેકાણે ઠેકાણે આવા અવસર ઉપર જાય છે. તેમાં જનારા આખરદાર ગણાતા નથી. એ બોજનમાં તમામ નકામું ખર્ચ કરી ખર્ચી નાંખે છે.

તેઓ કેટલાં બધાં માણસને કામ કર્યા સિવાય પૈસા મળવવાનું શિખવેછે? એથી તે જલદીથી બીખારીનો ધંધો હાથમાં લે છે. આથી સારા લોકોને પણ ખરાબ અસર થાય છે. લાલચો મળવવાને ઉદ્યોગ એ સહીસલામત બોમિયો છે. જ્યારે માણસ ઉદ્યોગમાં મંડેલા હોય છે ત્યારે તેને પાપ ભરેલી ગમત વિચારવાનો વખતજ મળતો નથી. આ-જસજ દૂર્ગુણને વારંવાર રસ્તો આપે છે. હિંદુસ્તાનમાં કેટલાક ખાવાના નામથી બીખ માગે છે તેમાં વેશખરી વાધરી પણ ધણા હોય છે તેઓ લોકોને ઠગવાને એક જ ગામ્મથી બીજી જગાએ જાય છે તથા જૂની જૂની જાતની બાપા બોલે છે તેથી બાબા માણસો તેમનાથી ઠગાય છે.

હાલમાં મુક્તિદોજના કેટલાક સન્યાસી જેવાં કપડાં પહેરી ફરે છે તેમનાથી પણ ગામડાના ધણખરા બાબા લોકો ઠગાયા છે. એવી રીતે વેશ ધારણ કરીને બીજાના મનમાં જુદી અસર કરવી એ અધર્મ અથવા ઠગાઈ કહીએ તો પણ માલિ.

એ ખરખરું છે કે નહીં ચોરને બીખ આપીએ તો તેનો

બધા વખત લોકોનું ચોરવામાં ને ભીખ માગવામાંજ જમ તો
તે ભીખ આપનારે કંઈ પણ સારું કંઈ એવું સમજાવવામાં
કરે છે નહિ. એ તો આજસુને અને વ્યસનીને મદદ આપ્યા
જેવુંજ થાય છે. આપણી કુટુંબમાં રહેવાની રીતિ કેટલીક રીતે
આજસુનું પોષણ કરે એવી છે. આપણા દેશમાં પરણેલા
બાળેજ પોતાના તથા પોતાની સ્ત્રીનાં સગાંવહાલાં આવે
તેને પોષણ ન કરતા હોય એવું જોવામાં આવે છે. પોતાના
ઘરમાં એક ટંકનું પણ ખાવાનું ન હોય તોપણ ઘેર આ-
વેલા પરણ્યાની આગતારવાગતા કરવીજ પડે છે. અને તેમાં
ના કેટલાક આજસુધણા દિવસ સુખી પડી રહે તોપણ તે-
મને કહેવાતું નથી કે જાઓ. આ પણ એક ખરાબ રીત છે.

માણસે જ્યાં સુખી અને ત્યાં સુખી મહેનત કરી ગુજરાન
ચલાવવું જોઈએ. ખીજના ઉપર આધાર રાખી તે ઉપર
રહેવું યોગ્ય નથી. જે માણસને કામ નથી તો તેને ખાવાનું
કે જીવવાનું નથી. જો માણસ આજસ કરે તો તેને ગરીબી
દેશ અને બૂખ સહન કરવાં એજ ઉત્તમ છે. આપણે
માણસને ઉદ્યોગી કરાવી ખાવાનું આપવું એજ જરૂરનું
છે અને એથીજ એના ઉપર માટી મહેરબાની થશે.
તેમજ જે મંડળીમાં આપણે રહીએ છીએ તેમના ઉપર
પણ તેમજ મહેરબાની થશે.

આમણી આસપાસગત નીચે લખેલા ધારા પ્રમાણે
રાખવી જોઈએ.

૧. જેઓ ગરીબ છે પણ પોતાની મને ગુજરાન
ચલાવી શકે એવા હોય તેમને કંઈ આપવું નહિ પણ મ-
હેનત કરાવવાનો શોગ કરી આપવો. જો તેઓ કામ કર-

જાને આગસ કરે તો તેમણે તેનું કૃણ ભાગવવું જ નોંધ્યું.

૨. જ્યો પોતાની ઇચ્છા મહેનત મજુરી શોધી શકતા નથી અને અર્ધા અશક્ત છે તો તેમને જોડલી મદદ નોંધ્યું તેટલી આપવી તથા તેમનાથી થોડું પણ કામ થતું હોય તો તેટલું કરાડીને મદદ આપવી પણ તેમને કંઈ કશા સિવાય આપવું એ યોગ્ય નથી.

૩. જ્યો કંઈપણ કામ કરવાને અશક્ત હોય તો તેમને બધું આપવું ને ખરેખરી મદદ કરવી. જેવાં કે નાનાં છોકરાં, માંદાં, થીરે અપંગ અને ઉંમરે પડેલો વગેરે. આપણા પૈસા દવાખાનામાં, નિથ જોમાં, નિરાશ્રિતોના આશ્રયમાં, પુરતકથાળામાં, તથા ધર્મશિક્ષણ એવા કામમાં ખર્ચવાં પણ ઘાટાં ઘાટાં ખાવલાં કરવામાં અને ઘાટા ઘાટા કુવારા બંધાવવામાં, મિતારા કરાવવામાં તથા માનપત્રોની ધામધુમ કરવામાં ઉડાવવા એ અતિ નામોશી બરેલું છે. દેશના કલ્યાણની પાછળ મંડળીઓના ખર્ચમાં, દેશને ઉત્તેજન આપવામાં તથા દેશનું સંરક્ષણ કરનારી સૌસામ્રાટીઓમાં જ્યાં ખર્ચ ઉપયોગ થતો હોય ત્યાંજ પૈસા ખર્ચવા એ તે પૈસાને વાળ્યા બરાબર છે.

મોડું દેવું.

જો કે દેવામાં આવવું એ સાધારણું છે. દેટલાએક લોકો એવું કહે છે કે મારે કોઈની પાછ સરખીએ દેવી નથી અને એ ખરું છે; તોપણ માણસજાત ઘાટામાં ઘાટા દેવાના ખાજરામાં લટકેલી છે. તે દેવું દિવસે દિવસે વધતું જાય છે અને તે કદી ખૂંડે થતું નથી તે શું છે?

દેવાનો પ્રકાર.—બ્રહ્મિવાન મનુષ્યો માને છે કે આપણે
માથે સર્વથી ડાહ્યો, સર્વથકિતમાન અને તમામ વસ્તુનો
ઉત્પાદક છે. જે ઉપર આપણે વસીએ છીએ તે પૃથ્વી,
જે આ પૃથ્વીઉપર પ્રકાશ કરે છે તે સૂર્ય, જેની તળેટી ઉપર
વૃક્ષોને વસી વીંટાએલી છે, તે સર્વ તેણે બનાવ્યાં છે. તમામ
મુત્તક જેમાં લોકો નિવાસ કરી રહેલા છે તે જોખું પણ
તેણે જ એટલે પરમશરે બનાવ્યું છે. તેણે કુત્ર આપણને
છંદગી આપી નથી પણ છંદગાનીમાં આપણને તેજ રાખે
છે. જો એક પણ પણ તે આપણી સંભાળ લેવાનું માન્ય
રાખે તો આપણે મરી જઈએ. અલબત્ત એ આપણે
ખરો બાપ ને ખરો મહારાજનો રાજા છે.

આપણી પરમશર પ્રત્યેની ફરજોના સારનો સાર
નીચે પ્રમાણે છે:—

આપણે ખરો અંતઃકરણથી તેના ઉપર ચાર રાખવો
જોઈએ અને તેની આસાને તાજે થવું જોઈએ. જે આ-
સાઓ પવિત્ર, ન્યાયી અને સારામાં સારી છે. આપણાં
કર્તવ્ય થું યથાચોખ્ખ છે ?

જો માણસ કોઈ વેપારી પાસેથી માલ લે ને તેના પૈ-
સા તેને આપે નહિ તો તેને તેનું દેવું છે એમ કહેવાય છે.
જો આપણે જે આપણી ફરજો અને જે પરમશર આ-
પણા ઉપર આટલીખબી માયા રાખે છે તેને માન આપવાને
આપણે ચૂકીએ અને તેના દેવાની સાથે મુકાબલો કરીએ
તો આપણે દેવામાં વધારો કર્યો એ ખરું છે કે નહિ ?
આપણે પરમશરના હુકમને ન માનીએ તો આપણે તેને
શ્રી જવાબ દેઈશું કેમકે દરેક ધાર્મિક વ્યવસ્થામાં રખા

કહેલું છે કે તે માલીકને જવાબ દીધા વિના આપણા છૂટકો થતો નથી ને યવાનો પણ નથી.

કેટલાક માણસને ઇશ્વરનું દેવું વધારે છે ને કેટલાકને સેના કરતાં ચોકું છે. કેટલાક ધાતકી એવા છે કે તે અસંખ્ય ગુન્હાના ગુન્હેગાર છે. કેટલાએક માથામાં માટી ભૂલે કરી ગુન્હેગાર થાય છે તોપણ દુનિયામાં એવા માણસો હોય છે કે તે નીતિને રરતે ચાલી દુનિયામાં માનપ્રતિષ્ઠા મળવે છે પણ પ્રમુનું મહત્ત્વ માનતા નથી અને કેટલાક ધાર્મિક પ્રકૃતિના ને સદાચરણી હોય છે તે સર્વને પર-ઇશ્વરનું દેવું છે. પરમ્-ઇશ્વર આપણું અંતઃકરણ જીએ છે તેથી આપણી જેવી બહારની ક્રિયા જાણે છે તેવીજ અ-ંતઃકરણની ક્રિયા તે જાણે છે. આપણે તેના અરેખર તોષિદાર છીએ માટે તમ કહો કે તમે એક પણ કલાક ઇશ્વરને સંનિધ જણાવે અરેખરી પ્રાર્થના કરી ધાર્મિક ભુક્ષિએ વર્ત્યા છો? તમારી આખી હિંદુગાનીમાં અપવિત્ર વિચાર, પાપ ભરેલા શબ્દો, પાપી કામનો તુરંગ જે તમે લાંબાં છો અને તમારી માનસિક વૃત્તિમાં કેટલા પાપી થયાં છે તેનો વિચાર કરો. જો આખા દિવસમાં એક પ્રત્યેક કરો અને તમારી ઉમર ૫૦ વરસની થઈ હોય તો ૩૬૫x૫૦ = ૧૮૨૫૦ પાપ થાય તેના તમે ગુન્હેગાર બ-ન્યાં છો, માટે આપણા પવિત્ર મહર્ષિઓ કહી ગયા છે કે માયાના બાળ જોડલા આપણા અપરાધ છે એ અરેખર છે.

આપણું દેવું આપવાને આપણી કેટલી અશક્તિ છે:-

ધારો કે કોઈ માણસને કરોડ રૂપિયા દેવું હોય તે એ-લાનું દેવું વાળવાને ચોડા પૈસા આપે તો તે દેવું કદી વળી નહિ નહિ. પણ તેના બાળનું બાળ પણ ન વળી શકે.

પવિત્ર જગ્યામાં જઈને રનાવ કરીએ પણ મલિન અંતઃકર-
ણને લીધે આપણું પાપ ધોષ શકતા નથી. દેવની પાસે ગમ્મ
એઠલી બેઠ કરીએ, ગમ્મ તેઠલાં બ્રહ્મભોજન કરીએ પણ
આપણું મન શુદ્ધ થતું નથી તો પાપ તો જાવજ ક્યાંથી!
દેવળમાં બેસીને ભક્તિ કરીએ અને સમાજમાં ઉપદેશ
આપીએ પણ જો આપણું મન શુદ્ધ નથી તો પાપ કદી-
પણ જતું નથી. જ્યાં સુખી તને પાપએ પાપ આપીએ
નહિ ત્યાં સુખી દેવાદારજ રહીએ. તેમજ આપણે હવેથી
ધંધરના નિયમાનુસાર ચાલીએ તથા પૂર્વનું દેવું આપણું થતું
નથી પણ આપણે દેવાના ભારમાંને ભારમાં બાળાપાજ
રહેવાના.

દેવાને વાસ્તે શિક્ષા જાહેર.—ધણાખરા માણસો
પોતાના માથા દેવા વિષે ઘોડું જ જાણે છે. પાપ એ પ-
રમથરની વિરૂદ્ધ બંડ કરાવે છે અને મહાપિતાની મહેર-
બાનીથી વિરૂદ્ધ ચલાવે છે. આપણા ઉપર મહા દયા રાખનાર
જે ધંધર તેના ઉપરની શ્રદ્ધા આછી કરે છે. એ પાપનો મુ-
સારો પૂરો થાય કે મૃત્યુ આવે છે, આવાં પાપ જ્યાં સુખી
માણસમાં રહે ત્યાં સુખી તને બાગવવાં પડે છે.

શી રીતે આ દેવું આપણું થાય.—સારો શાહુકાર આ-
પણી રહેણી કરણી જાણી આપણા ઉપર જે દેવું હોય તે
મહેરબાનીથી આપણું કરે છે. પાપ પોતાના છોકરાને પૈસા
ધંધા કરવાસાર આપે તે દયા જાણી માફ કરે છે તેમ આપણા
પવિત્ર પિતા આપણાં પાછલાં કર્મનો પસ્તાવો અને આપણી
રહેણી કરણી સારીને પવિત્ર તથા ધાર્મિક બુદ્ધિવાળી જાણીને
આપણું દેવું માફ કરે છે. જો કોઈ માણસ સરકારની સાથું
બંડ કરે તોપણ સરકાર તેના સારા ગુણને લીધે મારી આપે

ઉ. ને કુલને જન્મ દેશનિકાલની સજ્જ થઈ હાય તોપણ
 તેની સારી ચાલથી તેને માણી મળેછે. તેમજ પ્રભુ પણ આ-
 જણી સદ્વૃત્તિ ધાય તો એ દેવાની માણી આપે માટે જ-
 બવાનની મહેરબાની માગો ને રૂડે માર્ગે ચાલો કે તમારા
 જ્ઞાતા દેવામાંથી મુક્ત થાઓ. વધારુ.

